

КАТАЛОГ
ИЗЧЕЗВАЩИТЕ СЕЛА

КАТАЛОГ
НАПУШТЕНИ СЕЛА

CATALOG
MORIBUND VILLAGES

The Project is co-funded by EU through the Interreg-IPA CBC Bulgaria - the former Yugoslav Republic of Macedonia Programme.
Проектът е кофинансиран от ЕУ преку ИНТЕРРЕГ-ИПЦ програмата за прекугранична соработка Бугарија - Македонија.
Този проект е съфинансиран от Европейския съюз чрез ИНТЕРРЕГ-ИПЦ трансгранична програма Бугарија - Македонија.

Interreg - IPA CBC
CCI 2014TC1615CB006

ИЗДАТЕЛИ/ИЗДАВАЧИ/PUBLISHERS

Сдружение „Съвремие“
Association „Savremie“

Здружение центар за развој и промоция
„Promo Idea“
Center for development and promotion
„Promo Idea“

ДИЗАЙН & ПЕЧАТ-DESIGN & PRINT

ДА ЕООД
2700 Благоевград, България

YES ltd
2700 Blagoevgrad, Bulgaria

ИЗДАВАЧИ/ИЗДАТЕЛИ/PUBLISHERS

Здружение центар за развој и промоция
„Promo Idea“
Center for development and promotion
„Promo Idea“

Сдружение „Съвремие“
Association „Savremie“

Всяко от представените населени места има свои традиции, празници, обичаи, език и култура и точно те правят всяко място уникално и отличително от другото. Това са места, на които хората живеят в мир и хармония, далеч от шума на града. В тези села животът тече бавно, но красиво. Хората празнуват заедно събори, лични и семейни празници, радват се на малките неща.

Съградените някога с любов къщи, днес тъжно разказват за специфичния бит на своите стопани, за „строителната технология“ на своите майстори, за живота, който някога е кипял.

Хората, които и днес живеят в селата са дружелюбни, усмихнати, работливи и гостоприемни. Тези интересни населени места заслужават да бъдат посетени, а изоставените днес къщи отново да заблестят с онази прелест, която са имали техните фасади, да се изпълнят с живот.

Част от тези села са станали по един или друг начин известни на туристите, но други са все още непознати.

Всички тези села са с потенциал за развитие на алтернативни форми на туризъм.

Each of the presented settlements has its own traditions, fetes, customs, dialects and culture and exactly that makes every place unique and distinctive from the other. These are places where people live in peace and harmony, away from the city noise. In these villages the life goes slowly but beautifully. The people celebrate together festivals, personal and family holidays and they enjoy the little things in life.

The houses which have been built with so much love now sadly tell stories about the life of their inhabitants, stories about the "building technology" of their craftsmen, stories about the dynamic life in the olden days.

Nowadays the people who live in the villages are friendly, radiant, hardworking and hospitable. These interesting settlements deserve to be visited, the abandoned houses deserve to start shining again with the beauty of their facades, and they deserve to be filled with life again.

Some of these villages have become known to the tourists, but others are still unexplored. All of them possess great potential for development of alternative forms of tourism.

Секоја од презентираниите населби има своја традиција, празници, обичаи, дијалекти и култура и токму тоа го прави секое место уникатно и препознатливо од друго. Ова се места каде што луѓето живеат во мир и хармонија, далеку од градската букава. Во овие села животот оди полека, но убаво. Луѓето прославуваат заедно фестивали, лични и семејни празници и се радуваат на малите нешта во животот.

Куќите што биле изградени со толку многу љубов сега тажно раскажуваат приказни за животот на нивните жители, приказни за „технологијата на градење“ на своите занаетчији, приказни за динамиката на животот во старите времиња.

Денес луѓето кои живеат во селата се дружељубиви, насмеани, вредни и гостољубиви. Овие интересни населби заслужуваат да бидат посетени, а напуштените куќи повторно да блеснат со оној сјај, кој го имале нивните фасади и да се исполнат повторно со живот.

Некои од овие села им станаа познати на туристите, но други се сè уште непознати. Сите овие села имаат голем потенцијал за развој на алтернативни форми на туризам.

Проект: RURAL REVIVAL - Подобряване на конкурентно-способността на туризма в региона чрез развитие на селския и културен туризъм в трансграничния регион на България и Македония (CBO06.1.22.20) е съвместна инициатива на Сдружение СЪВРЕМИЕ, гр.Сандански, България и Център за развитие и промоция ПРОМО ИДЕЯ, гр.Струмица, Македония. Проектът е съфинансиран от Европейския съюз чрез ИНТЕРРЕГ – ИПП трансгранична програма България - Македония 2014TC16I5CBO06. Териториалният обхват на проекта е област Благоевград в България и Югоизточен планов регион в Македония с период на изпълнение: 17.10.2016 – 17.01.2018.

ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ:

- Фотоконкурс и пътуваща изложба "Изчезващите селища и традиции на трансграничния регион на България и Македония";
- Създаване на дигитална база данни и библиотека с населените места в трансграничния регион на България и Македония със запазена автентична архитектура, традиции, начин на живот, тържества, обичаи и т.н.;
- Изготвяне на маркетингова стратегия за развитие на селския туризъм в трансграничния регион на България и Македония, която ще бъде разработена с активното участие на местните заинтересовани страни чрез изпълнението на стратегически работни срещи в България и Македония;
- Надграждане, оптимизация, адаптация, обновяване и поддръжка на уеб-портала "Е-туризъм" (www.e-tourism-bg-mk.eu) за осигуряване на основа за представяне на проекта и неговите продукти, включително ГИС карта на традиционни селища и мултимедийно съдържание с иновативен софтуер за самооценка на доставчиците на туристически услуги;
- Създаване на два филма, представящи уникалното културно-историческо наследство на трансграничния регион (Сандански и Струмица);
- Разработване на уеб-базиран софтуер за самооценка на доставчиците на туристически услуги и туроператорите и неговото популяризиране сред заинтересованите страни в България и Македония;
- Издаване на луксозен каталог "Изчезващите населени места и традиции на трансграничния регион на България и Македония", като атрактивен инструмент за популяризиране на автентичното културно наследство на трансграничния район;
- Разработване на конкретни специфични тематични туристически продукти, които да представят уникалното културно наследство на региона;
- Провеждане на двудневен Дискусионен форум в Македония на тема "Селски и устойчив туризъм в трансграничния регион - предизвикателства и възможности";
- Провеждане на Трансграничен форум в България на тема "Културното наследство на трансграничния регион - уникален ресурс за развитие на селски и културен туризъм".

Повече информация за проекта, актуални новини, дейности и постигнати резултати са достъпни на интернет страницата: www.e-tourism-bg-mk.eu

Проект: RURAL REVIVAL – Подобряване на конкурентността на регионалният туризъм преку развој на руралниот и културниот туризам во прекуграничната област на Бугарија и Македонија (CBO06.1.22.20) е заедничка иницијатива на Здружението САВРЕМИЕ, Сандански, Бугарија и Центарот за развој и промоција „ПРОМО ИДЕА“, Струмица, Македонија. Проектот е кофинансиран од Европската Унија преку ИНТЕРРЕГ – ИПА прекугранична програма Бугарија – Македонија. Програма CCI 2014TC16I5CBO06. Територијалниот опсег на проектот е областа Благоевград во Бугарија и Југоисточниот плански регион во Македонија. Периодот за имплементација е: 17.10.2017 - 17.01.2018.

ГЛАВНИ АКТИВНОСТИ:

- Фото конкурс и патувачка изложба „Напуштените населби и традиции во прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија“;
 - Создавање на дигитална база на податоци и библиотека од населбите во прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија со зачувана автентична архитектура, традиции, животен стил, прослави, обичаи, итн.);
 - Изработка на маркетинг стратегија за развој на руралниот туризам во прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија, која ќе биде развиена со активно учество на локалните заинтересирани страни преку спроведување на тематски работилници во Бугарија и Македонија;
 - Надградување, оптимизација, адаптација, обнова и одржување на веб-порталот „Е-ТУРИЗАМ“(www.e-tourism-bg.mk.eu) за обезбедување основа за претставување на проектот и неговите производи, вклучително и ГИС карта за традиционални населби и мултимедијални содржини со иновативен софтвер за самооценување на добавувачите на туристички услуги;
 - Создавање на два кратки филмови, кои ќе го претстават уникатното културно-историско наследство на прекуграничниот регион (Сандански и Струмица);
 - Развој на веб-базиран софтвер за самооценување на добавувачите на туристички услуги и туроператорите, и негово популяризирање кај заинтересираните страни во Бугарија и Македонија;
 - Изработка на луксузен каталог „Напуштените населби и традиции на прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија“, како активен инструмент за популяризирање на автентичното културно наследство на регионот;
 - Развој на конкретни специфични заеднички туристички тематски производи, кои ќе претставуваат уникатно културно наследство на регионот;
 - Спроведување на дводневен форум за дискусии во Македонија на тема “ Селски и одржлив туризъм во прекуграничниот регион – предизвици и можности”;
 - Спроведување на финален прекуграничен форум во Бугарија на тема “ Културното наследство на прекуграничниот регион – уникатен ресурс за развој на селски и културен туризъм”.
- Дополнителни информации околу проектот, последни вести, активности и постигнати резултати се достапни на веб-страницата на проектот: www.e-tourism-bg-mk.eu

Project: RURAL REVIVAL - Raising the competitiveness of regional tourism by supporting the development of rural and cultural tourism in the cross-border area of Bulgaria and Macedonia (CBO06.1.22.20) is a joint initiative of Association SAVREMIE, Sandanski, Bulgaria and Center for Development and Promotion "PROMO IDEA", Strumitsa, Macedonia. The project is co-funded by the European Union through the Interreg – IPA CBC Bulgaria – the former Yugoslav Republic of Macedonia Programme. The project is co-funded by EU through the INTERREG - IPA Cross-border Programme CCI 2014TC16I5CBO06. The territorial scope of the project is district Blagoevgrad in Bulgaria and Southeast Planning Region in Macedonia. The period of implementation is 17.10.2017 - 17.01.2018.

MAIN PROJECT ACTIVITIES:

- Photo contest and travelling exhibition “The desolated settlements and traditions of the Cross-border region of Bulgaria and Macedonia”;
- Development and promotion of digital database and library of settlements of the border region of BG and MK with preserved authentic architecture, traditions, lifestyle, celebrations, customs, etc.);
- Development of Marketing Strategy for Supporting the Rural Tourism in the cross-border region of Bulgaria and Macedonia;
- Re-design, optimization, adaptation, update and maintenance of web portal E-TOURISM www.e-tourism-bg-mk.eu in order to be ensured a platform for promotion of the project and its products, including a GIS map of the traditional settlements and multimedia content with innovative software for self-assessment of providers of tourist services;
- Production of two movies for the unique cultural and historical heritage of the cross-border region (Sandanski and Strumitsa);
- Development of web-based software service for self-assessment of tourism service providers, tour operators and its promotion among the stakeholders in Bulgaria and Macedonia;
- Publishing of Luxury Catalogue “The desolated settlements and traditions of the cross-border region of Bulgaria and Macedonia”, as an attractive instrument for promotion of the authentic cultural heritage of the region;
- Development of specific joint tourism thematic products for promotion of the unique cultural heritage of the region;
- Implementation of two-days Discussion forum in Macedonia with topic: “Rural sustainable tourism in the cross-border region – challenges and opportunities”
- Implementation of Final Cross-border Forum in Bulgaria with topic: “The cultural heritage of the cross-border region – unique resource for development of the rural and cultural tourism”

Additional information about the project, latest news, activities and achieved results are available on the project web site: www.e-tourism-bg-mk.eu

**СЕЛСКА АРХИТЕКТУРА -
ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД, БЪЛГАРИЯ**

**РУРАЛНА АРХИТЕКТУРА
ВО ПИРИНСКИОТ РЕГИОН**

**RURAL ARCHITECTURE
IN PIRIN REGION**

СЕЛСКАТА АРХИТЕКТУРА В ПИРИНСКИЯ КРАЙ

Като неизменен спътник на човека жилището носи белезите на неговия бит и култура. В началото на XIX век жилищата в Пиринския край се оформят на две равнища.

Главна роля в жилището заема помещението, известно като къща (къщи), което се намира обикновено на втория етаж. Това е най-голямата стая, която е с размери от 15 до 30 кв.м.

Второто по значение помещение е известно като одая (соба). То е имало повече функции на представително помещение, в което се приемат гостите. В него се настанявали да спят порасналите, но незадомени деца. Одаите понякога са били повече от една. Техните размери са, както на помещението къщи.

Към средата на XIX век се оформя и помещение специално за готвене, известно като ашовия и мутвак. То възниква от помещението къщи и поема част от неговите функции.

Във времето къщите започват да се изграждат и с месилник. Това е помещението, където се е месел хляба и са се съхранявали необходимите за това съдове, пособия, чували с брашно. Често то се е правело чрез допълнителна преграда в някоя от стаите.

В развитието на строителството на жилищата в Пиринския край се наблюдава и обособяване на специално помещение за съхранение на хранителни продукти и покъщнина, известно като килер. Площта му е била от 4 до 8 кв.м.

Боария (с.Добърско, Гостун, Разложко), гюзентия (с.Лешко, Симитлийско) е предверие, което е било предназначено да запази помещенията от изстудяване. В някои случаи то е давало и допълнителна възможност за охрана на жилището. В района на Разлог в това помещение се правело водник място, където се поставяли съдовете за вода. Това помещение е било с размери 1,5 - 3,00 кв.м.

Наред с тези помещения много често е имало и помещение със специални функции - скривалище. То е било предназначено да запази живота и най-ценното от имота на стопаните на дома. Освен специално устроените скривалища често стопаните са правили отвор в пода на някоя от стаите, обикновено на къщи. При опасност те се спускали през тези отвори

в долното помещение, където се скривали или бягали извън къщата.

Съществена част от жилището заемал чардака (потон, софа). Той е заемал много често по-голямата част от втория етаж. Той е бил открит към една (предната), две или три страни с ширина не по-малко от 2-3 м. Нивото на пода, който обикновено е бил дъсчен, е било наравно с жилищните помещения, намиращи се тук. Предназначението на чардака е било многостранно. Преди всичко е бил основно комуникационно звено, от което са били достъпни всички или повечето жилищни помещения, намиращи се тук. Той е осигурявал пространствена и визуална връзка между двора и къщата, и функционална чрез стълбата. Той е играл важна роля и за временно съхранение на царевича, боб и други храни, и продължително на жито, ръж и др. Тук в преобладаващата част от къщите се е правил и водникът (мястото, където са се държали стомните за вода и са се миели домакинските съдове).

На чардака, подобно на жилищните помещения, понякога са се правили полици и долапчета, за да може помещението да изпълнява и основни жилищни функции. На чардака се е готвело, семейството е спало и се е хранило. Тук през по-топлите дни на годината се поставял разбой (стан), на който са се тъкали платна и черги.

В закритата част на приземния етаж много често е бил позициониран яхърът. Той е бил предназначен за работния добитък на семейството. За поставянето на храна на животните край стената се е правела дървена ясла. Размерите на това помещение са варирали от 10 до 60 кв.м.

Общо с яхъра се е устроявала избата. Тук се е съхранявал и поправял селскостопанския инвентар, а също така се е подслонявал добитъкът. С времето тази функция се обособява в отделно помещение. В селата, където се е развивало винарството, се е правела отделна изба за вино.

Таванското пространство, което се получава между гредоредата на най-горния етаж и покрива на сградата, се е наричало потон. Посредством специална стена, предимно с дървена конструкция, височината на таванското пространство се е увеличавала. Тук е

бил хамбарът за зърнените храни, в който са се съхранявали тютюн, царевича, вълна и др.

Така описаните помещения са се развили в различни комбинации при строителството на жилища в Пиринския край. Най-общо може да бъдат представени четири типа къщи.

При първия тип къщата се състои от стопанско помещение (изба, яхър) и пред тях открито, към една, две или три страни пространство (двор), в приземния (първи) етаж, а на втория - жилищно помещение и открито пространство (чардак) пред него. Изискванията на бита тук са били силно ограничени.

При втория тип къщи решението също е на две нива. В приземния етаж се изграждат стопанските помещения, а на втория - жилищните. Подреджането на помещенията на втория етаж е по-свободно. Има помещение за месене на хляб - месилник, има и такова за готвене - ашовия (хашовия). Тук чардака се развива и в дълбочина.

Другият тип къщи са така наречените Разложки къщи. За основа на тези къщи стоят жилищата от първите два типа. В тях се появяват - месилник (помещение за месене на хляб), боария (входно антре, ветробран) и потон (таванско подпокривно пространство), към който води стълба. Този тип къщи се срещат в Благоевградско и Гоцеделчевско.

Четвъртият тип къщи възникват също на основата на първите два типа къщи. Най-съществено изменение тук имаме на чардака, който заема централно място. Почти винаги тук той е развит по двете (вертикална и хоризонтална) оси на къщата. С навлизането на чардака навътре помещенията вече не се подреджат успоредно на чардака, а около него. Това води до скъсяване на пътищата и дава възможност, от една страна - за по-лесно увеличение на техния брой, а от друга страна - за по-удобното им обособяване и степенуване.

Пълна промяна претърпява и стълбата, както по мястото, което заема в плана на къщата, така и по начина на изпълнението ѝ. Първоначално външната стълба с опростено изпълнение и е водела към чардака на втория етаж. При следващите къщи стълбата първоначално е била външна, но по-късно е съборена и е направена вътрешна. Накрая тя

окончателно се установява вътре в къщата и намира място по дългата ос в дълбочина на чардака или напречно на дългата му ос се обособява в отделно пространство. При вътрешните стълби се наблюдава по-грижливо изпълнение, както на самите стъпала - те са вече с чела, така и на парапета. Тази схема се развива по-късно. Нейното оформяне завършва през втората половина на XIX век. Макар разпространена в целия Пирински край, тя се използва относително по-рядко. По нея са строили къщите си по-заможните хора в по-богатите села. Широко приложение намира в градските селища - Благоевград, Петрич и Гоце Делчев, където достига и върха на своето развитие.

Голямото разнообразие в архитектурния вид на къщите в Пиринския край е определено от една страна от възможностите и изискванията на стопаните, които са възлагали строителството на къщите, а от друга от майсторлъка на дюлгерите, които са ги строили. През XIX век броят на дюлгерите в Пиринския край е бил доста голям. Този на майсторите е бил около 1000, а общият брой на строителите (майстори, калфи, чираци и калджии) надхвърлял 3000. Най-силно е било развито дюлгерството в Ковачевица и Елешница. Всеки по-добър майстор събирал група - тайфа от работници с различна квалификация (калфи, чираци, калджии). Първоначално групите били по 5 - 6 души. Към края на XIX в. броят на участниците в групата нараснал до дванадесетина души. Най-опитният се определял за баш майстор. Той ръководел групата, нареждал кой какво да работи, давал плана на къщата, водел сметките и получавал парите за изработеното. Рано напролет баш майсторът отивал по селата. Проучвал какво ще се строи и се уговарял със стопаните.

При спазаряването се уточнявало каква ще бъде къщата и с колко оджака (комина). Уговаряло се заплащането, времето и срока за строеж. Майсторът давал указание на стопанина какво и колко материали трябва да се приготвят. Спазряването ставало по два начина. При първия се определяла обща сума кутора, срещу която майсторът с групата си трябва да завърши къщата до край - до ключ или само грубата работа (без дограма и дюшеме) - карабина. При втория начин - гюнлюк, се определяла надница, която стопанинът трябва да заплаща на всеки май-

стор, калфа или чирак. За закрепване на уговорката стопанинът давал капаро.

След уговарянето майсторът се завръщал в селото си и пред групата съобщавал какви строежи са спазарени и на всеки член давал определена част от капарото. Групата тръгвала на работа дружно, обикновено в понеделник или четвъртък.

Една група работела най-малко от Гергьовден до Димитровден. Онези които имали по някоя нива, се връщали по за една - две седмици по Петровден, за да си приберат реколтата.

Започването и завършването на къщата се съпровождало с изпълнението на редица обичаи.

Най-често къщата се започвала в понеделник, по-

рядко в сряда или четвъртък. В "петък къща се не почва". Под първите камъни на temeljo (основите) се слагало шише със светена вода и в него бележка с името на стопаните и на майстора. Стопанинът колел курбан - овца, агне или овен обезателно бели, или петел. Стяхната кръв се пръскали основите.

При завършването на къщата, при коването на покривът, баш майсторът или някой от майсторите, качен на покрива, руквал-викал благопожелания за стопанина и близките му, а те дарявали майсторите с ризи, чорапи, кърпи и др. Дарове носели и съседите и роднините, които желаели да бъдат споменати при рукването.

РУРАЛНА АРХИТЕКТУРА ВО ПИРИНСКИОТ РЕГИОН

Живеалиштето, како постојан придружник на човекот, ги носи белезите на неговиот живот и култура. На почетокот на XIX век куќите во Пиринскиот регион биле правени на две нива. Главна улога во живеалиштето заземала просторијата позната како кашта (куќа), која обично се наоѓала на вториот (горниот) кат. Тоа била најголемата просторија чии димензии се движеле од 15 до 30 м².

Втората по значење просторија е позната како одаја (соба). Таа имала повеќе функции на репрезентативна просторија каде што се примале гостите. Во неа се сместувале да спијат пораснатите, но невдо-

мени деца. Одаите понекогаш биле повеќе од една. Нивните димензии биле како кај просторијата кашта.

Кон средината на XIX век се оформува и просторија специјално за готвење, позната како ашовија и мутвак. Оваа просторија произлегла од просторијата кашта и презела дел од нејзините функции.

Во тоа време куќите започнале да се градат и со месилник. Ова е просторијата во која се месел лебот и се чувале потребните садови, прибор, вреќи брашно. Тоа често се правело со додавање на дополнител-

на преграда во некоја од просториите. Со развојот на изградбата на живеалиштата во Пиринскиот крај се забележува и одделување на специјална просторија за чување на прехранбени производи и покуќнина позната како килер (плакар). Неговата површина изнесувала 4 до 8 м².

Боарија (с.Добарско, Гостун, Разлошко), џузентија (с.Лешко, СIMITЛИСКО) е ходник, кој бил наменет да ги зачува просториите од смрзнување. Во некои случаи оваа просторија му обезбедувала и дополнителна безбедност на живеалиштето. Во регионот на Разлог во овие простории се правел водник, место каде што може да се стават садови со вода. Оваа просторија била со големина 1,5 - 3,00 м².

Заедно со овие простории, честопати имало и просторија со посебни функции - скривалиште, кое било наменето да го зачува животот и најскапоцениот имот на сопствениците на домот.

Покрај специјално изградените скривалишта, честопати сопствениците правеле отвор во подот на некоја од собите, обично на каштите. Кога имало опасност, тие се спуштале низ тие отвори во долната соба каде што се криеле, или бегале од куќата.

Суштински дел на живеалиштата бил чардакот (потон, трем). Тој најчесто го заземал поголемиот дел од вториот кат. Тој бил отворен кон една (предна), две или три страни со широчина не помала од 2-3 метри. Подот, кој обично бил дрвен, бил на исто ниво со просториите кои биле на катот. Намената на чардакот била повеќекратна. Пред сè, тоа била основна комуникациска врска која овозможувала да бидат достапни сите или поголемиот дел од живеалиштата кои се наоѓале таму. Чардакот обезбедувал просторна и визуелна врска помеѓу дворот и куќата, и функционирал преку скалите. Тој играл важна улога и за привремено складирање на пченка, грав и други продукти, како и на жито, 'рж и др. Кај поголемиот дел од куќите, на чардакот се правел и водникот (местото каде што се држеле стомните за вода и се миеле садовите од домаќинството).

На чардакот, слично како кај просториите за живеење понекогаш се правеле полици и долапчиња за да може и оваа просторијата да ги извршува основните функции на живеалиштето. На чардакот се готвело, семејството се хранело и спиеело. Во топлите денови

од годината се поставувал разбој, на кој се ткаеле платна и килими.

Во затворениот дел на приземјето најчесто бил поставен јахарот (шталата). Оваа просторија била наменета за добитокот на семејството. За да се нахранат животните во близина на сидот се правеле дрвени јасли. Димензиите на оваа просторија се движеле од 10 до 60 м².

Заедно со јахарот се уредувала и избата (визбата). Таму се чувал и поправал земјоделскиот инвентар, а исто така се засолнувал и добитокот. Со текот на времето, оваа функција се одвоила во посебна просторија. Во селата каде што се развивало винарството, се правеле посебни винарски визби.

Таванскиот простор, меѓу гредите на најгорниот кат и покривот на објектот се нарекувал потон. Висината на таванот се зголемувала преку посебен сид, најчесто со дрвена структура. Овде бил амбарот за жито, во кој се складираше тутун, пченка, волна и друго.

Така опишаните простории се развиле во различни комбинации при изградбата на домови во Пиринскиот крај. Најопшто може да бидат претставени четири типа куќи.

Кај првиот тип куќата се состои од просторија за складирање (визба, штала) со отворен простор напред кон една, две или три страни (двор,) приземје (прв кат), а на вториот кат (горниот дел) - просторија за живеење со отворен простор (чардак) пред него. Потребите на домаќинството се многу ограничени кај овој тип на куќи.

Кај вториот тип куќи решението е исто така на две нивоа. На приземје се изградени простории за складирање, а на горниот кат за живеење. Уредувањето на просториите на горниот кат е послободно. Има просторија за месење леб - месилник, има и за готвење - ашовија. Овде чардакот се развил и во длабочина.

Трет тип на куќи се таканаречените Разлошки куќи. Куќите на првите два вида се основа од која произлегле овие куќи. Во нив се појавуваат - месилник (просторија за месење леб) бојар (ходник чија цел била да заштитува од ветер и студ) и потон (мансарда / поткровје) со скалила. Овој тип куќи се среќаваат во Благоевград и Гоце Делчев.

Четвртиот тип на куќи, исто така, произлегуваат од првите два типа куќи. Најзначајна промена овде има-

ме кај чардакот. Овде тој ја зазема главната улога. Речиси секогаш се наоѓа и на двете (вертикална и хоризонтална) оски на куќата. Со навлегувањето на чардакот навнатре, просториите веќе не се прават паралелни со чардакот туку околу него. Ова доведува до скратување на патиштата помеѓу собите и зголемување на нивниот број, но и нивно полесно одделување и степенување.

Целосно преуредување претрпуваат и скалите, како по местото кое го заземаат во планот на куќата, така и по начинот на градење. Првично надворешната скала била едноставно иградена и водела само до чардакот на вториот кат. Кај следните куќи, скалата првично била надворешна, но подоцна била срушена и направена внатре. Скалата се гради внатре во куќата и наоѓа место на долгата оска во длабочината на чардакот или попречно на долгата оска, одвоена во посебен простор. Кај внатрешните скали се гледа по соодветна изведба како на самите скалилата, кои се правеле со огради, така и на парапетите.

Оваа шема се развила подоцна. Нејзиното оформување завршува во втората половина на XIX век. Иако распространета во целиот Пирински крај, таа се користи релативно и поретко. Според неа ги граделе своите куќи побогатите луѓе во побогатите села. Широка примена нашла во урбаните населби - Благоевград, Петрич и Гоце Делчев, каде што достигнува врв на својот развој.

Големата разновидност во архитектонскиот изглед на куќите во Пиринскиот крај е определено од можностите и условите на сопственици кои ја договарале изградбата на куќите, но и од мајсторите и градежниците кои учествувале во изградбата. Во XIX век бројот на градители во Пиринскиот крај бил доста голем. Бројот на мајсторите бил околу 1000, а вкупниот број на градежници (мајстори, калфи, чираци и калции) надминува 3000. Најмногу било развиено градежништвото во Ковачевица и Елешница.

Секој подобар мајстор собирал група -тајфа од работници со различни квалификации (калфи, чираци, калции). Првично групите биле по 5-6 лица. Кон крајот на XIX век бројот на учесниците во групата пораснува до дванаесет лица. Најискусниот бил определен како баш мајстор. Тој ја водел групата, наредувал кој што да работи, давал план на

куќата, ги водел сметките и ги примил парите за работата. Рано на пролет баш мајсторот одел по селата, проучувал што ќе се гради и преговарал со сопствениците.

При пазарењето се прецизирало каква ќе биде куќата и со колку огништа (оџаци). Се договарало плаќањето, времето и крајниот рок за изградба. Мајсторот му укажувал на домаќинот што и колку материјали треба да се подготват. Пазарењето се правело на два начини. Кај првиот се дефинирало вкупен износ куторо, при што мајсторот со својата група би требало да ја заврши куќата до крај - до клуч или само на грубо (без дограма- дрвени прозорци и врати и душеме - дрвен под) - карабина. Кај вториот начин - гјонлук, се определувала дневница, која домаќинот требало да ја плаќа на секој мајстор, калфа или чирак. За да биде сигурен договорот, сопственикот давал капар (депозит).

По договарањето, мајсторот се враќал во своето село и и соопштувал на групата што е пазарено за изградба и на секој член давал одреден дел од капарот. Групата тргнувала да работи заедно, обично во понеделник или четврток.

Една група работела најмалку од Ѓурѓовден до Митровден. Оние кои имале по некоја нива си оделе дома на по една-две недели по Петровден, за да си ја приберат жетвата.

Започнувањето и завршувањето на куќата било проследено со исполнување на голем број обичаи. Најчесто куќата се започнувала во понеделник, поретко - во среда или четврток. Во "петок куќа не се започнува". Под првите камења на темелот (основите) се ставало шише со осветена вода и во него белешка со името на сопственици и на мајсторот. Сопственикот колел курбан - овца, јагне или овен, кој задолжително бил бел или петел. Со нивната крв се прскале темелите.

При завршувањето на куќата, при ковењето на кровот, баш мајсторот или некој од мајсторите, качен на покривот, руквал (извикувал) благослови за домаќинот и неговите блиски, а тие ги дарувале мајсторите со кошули, чорапи, крпи и др. Дарови носеле и соседите и роднините кои сакале да бидат сопомнати при викањето.

RURAL ARCHITECTURE IN PIRIN REGION

As a constant companion to humans housing is changed by our life and culture. At the beginning of XIX century housing in the Pirin region formed in two levels. Main role in the housing is taken by the room known as "kashta" (house) which was usually on the second floor with a size of 15 to 30 m².

The second in importance area is known as "odaya" or "soba" (room). It had a role of a representative room where one would welcome guests. In that room older unmarried children would sleep. "Odaya"-s could be more than one. They are usually as big as the main room "kashta".

By mid XIX century another room was formed. It was used mainly for cooking and known as "ashovia" or "muvak". It was a part of the "kashta" room and would take some of its functions.

In time houses would get another room "mesilnik". This is the room where the bread is kneaded and all necessary cutlery, utensils and flower sacks are stored. This room was often formed by just creating a partition of one of the existing rooms.

As house building in the Pirin region evolved another room was added as a dedicated space for storage of food supplies and household goods. This room is known as

"kiler"(storage). It is between 4 and 8 m².

"Boariya" (village of Dobarsko, Gostun, Razlog area), "giuzentiya" (village of Leshko, Simitli area) is a hallway which has the role of a buffer to keep other rooms from cooling. In some cases it would also be used as space for additional security of the house. In Razlog area this space is used as "vodnik" (water storage) where the water containers are kept. Room size is between 1.5 and 3 m².

Along with those rooms there is also a room with special functionality - hideout. It is used to save the life and the most precious possessions of the house owners.

Besides the special hideouts often house owners would have a hole in the floor of one of the rooms, usually "kashta", where they could climb down in the lower room to escape outside.

A main part of the house is "chardak" or "poton", "sofa" (porch). It is often taking the best part of the second floor. It is open on one side (front) or two or three sides and is wide at least 2-3 meters. The wooden floor is level with the floors of all rooms on this floor. "Chardak" is used for different purposes. Most importantly it is a communication link to other rooms on this floor. It is the visual and spatial link between the house and the yard as well as functional link to the yard via a ladder/staircase. It has an important role as a temporary storage of corn, beans and other foods as well as permanent storage of wheat, rye and other grains. For most houses it is also the place where water is stored in jugs and where cutlery and kitchen ware is washed.

At the "chardak" often times shelves and racks are built to help with main life activities. Here people are cooking, sleeping and eating. During warmer days "razboi" (weaving loom) is placed here to weave fabrics and rugs.

In the enclosed part of the ground floor often times is positioned "yahar". It is the room dedicated to the work animals of the family. A wooden feeding rack is built along the wall. This room is in size between 10 and 60 m².

Together with the "yahar" is situated the basement. Agricultural tools are stored and mended here along with sheltering the animals. In time the basement would become a separate room. In villages where wine is produced there is a separate wine cellar as well.

The attic which is formed between the ceiling of the top floor and the roof is called "poton". With the help of a special wall, usually wooden, the height of the attic is enlarged. It is used as a barn for grains, tobacco, corn, wool etc.

All mentioned rooms are used in different combinations during the building process in the Pirin region. We can categorize the houses in four main types:

At the heart of the first type are the work premises: "yahar" and basement, in front of them open on one, two or three sides is the front yard; on the first floor are the "chardak" and living space (room).

The second type of houses is also in two stories. At the ground level are the work rooms and at the first floor the

living areas. Room line up at the first floor is more relaxed. There are rooms for kneading - "mesilnik", cooking - "ashovia" or "hashovia". The "chardak" here has more depth.

The third type is the so called Razlog houses. They are based on the first two types but in them you can see "mesilnik" (kneading room), "boariya" (hallway that is meant to keep wind and cold out), "poton" (attic) with a ladder or staircase. This type of houses is common for Blagoevgrad and Gotse Delchev areas.

The fourth type of houses is also based on the first two. The biggest difference here is in the "chardak". Here the "chardak" takes a main role. It is almost always presented both across and in depth within the house architecture. Because of the depth of "chardak" within the house all rooms are not in parallel to it but instead they are surrounding it. This leads to shortening the routes between the rooms as well as expanding their number and easier differentiation and gradation.

There is also significant overhaul of the ladder or staircase not only by location but also the way it is built. Normally the outside ladder would just lead to the first floor "chardak". Gradually the ladder moves from outdoor to completely indoor structure. It is connected to the long side in depth of the "chardak" or across the "chardak" as a separate structure. The ladder is transformed into a proper staircase and there are signs of better craftsmanship both on the stairs and rails.

This schematic is developed well within the second half of the XIX century. Although it is common for the whole Pirin region its use is relatively rare. It was mostly used by wealthier people in wealthier villages. It was quite common in the towns like Blagoevgrad, Petrich, Gotse Delchev where it reaches the top of its development.

The variety of architecture of the houses in Pirin region is governed from one side by the requirements of their dwellers and on the other side by the craftsmanship of the builders who built them. During the XIX century there were quite a lot of builders in the Pirin region. Master builders number was around 1000 and the total number of builders including apprentices and helpers was over 3000. Building craftsmanship was best developed in Kovachevitsa and Eleshnitsa.

Each master builder would gather a group of workers - "taifa" with different qualifications. At the beginning the groups would count 5-6 persons. By the end of XIX century the number would grow to a dozen people. The

most experienced builder would be the master builder. He would lead the group and split the work, he would draw the plans, do the bookkeeping and receive the money for the work. In early spring the master builder would go to the villages. He would investigate what would be built and would negotiate with the owners.

The negotiation would include what would the house be and with how many "odjak" (chimneys). Payment, time frame and deadline of the build would also be agreed upon. The master builder would give the owner instructions about materials and the quantity needed.

The deal would be concluded in two different ways:

One: the total amount needed - "kutora" which includes a completion of the whole build to turn key or just the rough work - "karabina" (no flooring and window sills).

Two: "giyunliyk" - a salary would be negotiated for different builders, apprentices and helpers. The deal would be concluded by a deposit paid by the owner.

After the negotiation the master builder would go back to his village and would announce in front of the group what deals have been concluded. Every member of the group would receive a part of the deposit.

The group would leave to go to work together, usually on Mondays or Thursdays.

A group of builders would work at least from Gergiovdan (6th of May) to Dimitrovden (26th of October). Those who had land would go back to their villages around Petrovdan (29th of June) for a couple of weeks to harvest the crops.

Starting and finishing of the house build is intertwined with multiple traditions and customs. The most common day to start the build was Monday and on occasion Wednesday or Thursday. Friday was a forbidden day to start a house build. Under the first rocks of "temelio" (foundations) a bottle filled with holy water and a note with the names of the owners and the builder would be placed. The owner would sacrifice and cook a white lamb or sheep or at least a rooster. Their blood was spilled over the foundations.

When the house was finished and the roof was being hammered down the master builder or one of the other builders would start shouting from the roof top "rukthane" - good wishes to the owners and their relatives who in return would gift the builders' shirts, socks, towels etc. Neighbors and relatives would also bring gifts if they wished to be mentioned in the "rukthane" as well.

**Фоторазходка из
Изчезващите села в Пиринския край**

**Фото прошетка низ
селата кои исчезнуваат во регионот Пирин**

**A photo tour through the disappearing
villages in Pirin region**

ДЕБРЕНЕ

Село Дебрене е известно с това, че през 1873 година възрожденецът Петър Сарафов открива ново българско училище в селото. Тук той прилага някои педагогически новости и построява специално помещение за учителя.

ДЕБРЕНЕ

Селото Дебрене е познато по тоа што во 1873 година преродбеникот Петар Сарафов отворил ново бугарско училиште во селото. Таму тој применил некои педагошки новини и изградил посебен простор за наставникот.

DEBRENE

The village of Debrene is known for the fact that in 1873 the Renaissance Peter Sarafov opened a new Bulgarian school in the village. Here he applied some pedagogical novelties and built a special room for the teacher.

ГОЛЕШОВО

В миналото село Голешово е било най-значителното селище на юг от Мелник. В по-близкото минало селото е било с ограничен достъп заради граничния характер на планината в чието подножие се намира - Славянка. Тук е съхранена интересна старинна архитектура.

ГОЛЕШОВО

Во минатото село Голешово било најзначајното село јужно од Мелник. Не толку одамна селото било со ограничен пристап поради граничниот карактер на планината во чие подножје се наоѓа - Славјанка. Овде е зачувана интересна стара архитектура.

GOLESHOVO

In the past Goleshovo village was the most significant village south of Melnik. In the nearer past the village was with limited access due to the borderline of the mountain in the foothills of which is Slavyanka. Here is an interesting old architecture preserved.

ГОРНА РИБНИЦА

Твърди се, че името на село Горна Рибница е свързано и с първата книга, която е донесена в селото, а тя е „Рибният буквар“ на д-р Петър Берон. Село Горна Рибница е известно с това, че тук е създадено първото килийно училище през 1827 год.

ГОРНА РИБНИЦА

Се твърди дека името на селото Горна Рибница е поврзано и со првата книга што била донесена во селото, а тоа е „Рибарски буквар“ на Петар Берон. Селото Горна Рибница е познато по тоа што во 1927 година во селото било основано првото црковно училиште.

GORNA RIBNITSA

It is said that the name of the village of Gorna Ribnitsa is also related to the first book that was brought to the village, and it is the "Fish Pritor" of Dr. Petar Beron. The village of Gorna Ribnitsa is known for the fact that the first church school was established here in 1827.

ГОРЕМЕ

Село Гореме се намира в югоизточните склонове на Малешевска планина в подножията на Горемски рид. Гореме е един от главните въстанически центрове по време на Горноджумайското въстание от 1902 г.

ГОРЕМЕ

Селото Гореме се наоѓа на југоисточните падини на Малешевска планина, во подножјето на Горемски Рид. Гореме е еден од главните востанички центри за време на Горноџумајското востание во 1902 година.

GOREME

The village of Goreme is located in the southeast slopes of Maleshevska mountain in the foothills of Goremski Rid. Goreme is one of the main rebel centers during the Uprising of 1902.

ЦАПАРЕВО

Село Цапарево е разположено в полите на прерязаната с дълбоки долини Малешевска планина в историко-географската област Кършияка.

Според една от легендите селото е било разположено на поляна, наобиколено от всички страни със гъсти гори, които отразявали вика. А вик на местен диалект означава рев. И от там цапи-рево - Цапарево.

ЦАПАРЕВО

Селото Цапарево се наоѓа во подножјето, на пресечената со длабоки долини Малешевска планина, во историско-географската област Каршијак. Според една од легендите, селото се наоѓало на ливада опкружена со густе шуми, кои го пренесувале викотот. А викот на локален дијалект е наречен ревење. И од таму дошло цепи - рев - Цапарево.

TSAPAREVO

The village of Tsaparevo is situated at the foot of the Maleshevska mountain, cut in deep valleys, in the historical and geographic area of Karshiyaka. According to one of the legends, the village was situated on a meadow surrounded by dense forests that reflected the cry. A local dialect means a roar. And from there there is a reed - Tsaparevo.

РАЗДОЛ

Село Раздол се намира в планински район, в историко-географската област Каршияка. Разположено е в източните склонове на Малешевската планина. Църквата „Възнесение Господне“ („Свети Спас“) е от 1913 година.

РАЗДОЛ

Селото Раздол се наоѓа во планинска област, во историско-географската област на Каршијака. Се наоѓа на источните падини на планината Малешев. Селото е 7-8 километри од границата со Македонија.

RAZDOL

The village of Razdol is located in a mountainous area, in the historical-geographic area of Karshiyaka. It is situated in the eastern slopes of the Maleshev Mountain. The village is 7-8 km away from the border with Macedonia.

СУШИЦА

Село Сушица е планинско село в югозападна България с административен център община Симитли. Къщите, сякаш са се сгушили в планинските склонове над реката.

СУШИЦА

Селото Сушица е планинско село во југозападна Бугарија, со административен центар Симитли. Куќите изгледаат како да вгнездени во планинските падини над реката.

SUSHICA

The village of Sushitsa is a mountain village in southwestern Bulgaria, with administrative center Simitli Municipality. The houses seemed to be huddled in the mountain slopes above the river.

ЛЮБОВКА

Под името Любовка, селото се споменава в турски регистър от 1606г. Смята се, че това е едно от най-старите села в района. В него има много свети места - църкви, манастири, параклиси и оброчища. Красотата и уникалността на село Любовка се определя от архитектурата на населеното място и природните забележителности.

ЉУБОВКА

Под името Љубовка, селото се споменува во турскиот регистар од 1606 година. Се верува дека е едно од најстарите села во областа. Во него има многу свети места - цркви, манастири, параклиси и светилишта. Архитектурата на населбата и природните знаменитости се тие што ја определуваат убавината и уникатноста на селото Љубовка.

LYUBOVKA

Under the name of Lyubovka, the village is mentioned in a Turkish register from 1606. It is believed to be one of the oldest villages in the area. There are many holy places in it - churches, monasteries, chapels and canstuaries. The beauty and uniqueness of the village of Lyubovka is determined by the architecture of the settlement and the natural sights.

БРЕСТОВО

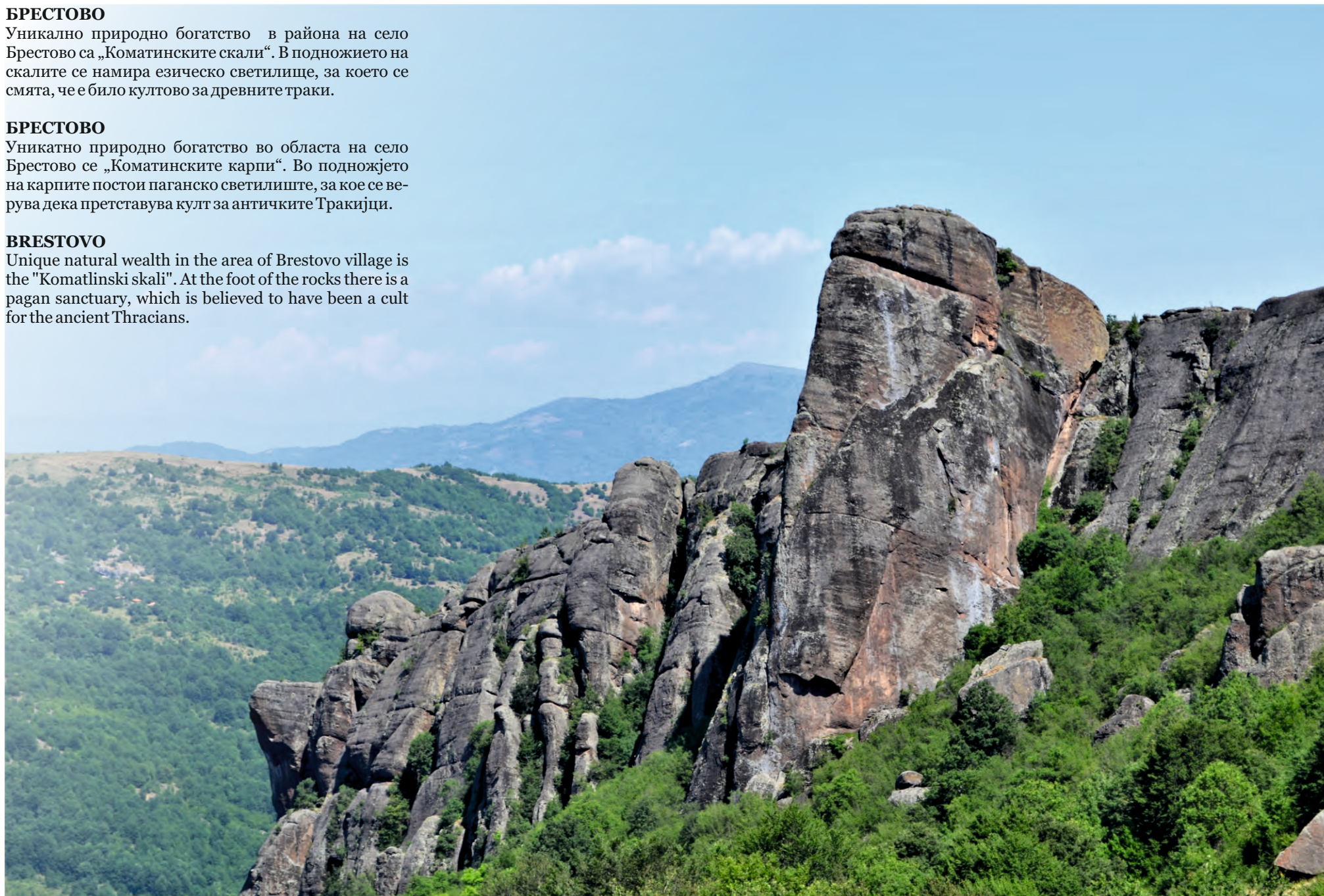
Уникално природно богатство в района на село Брестово са „Коматинските скали“. В подножието на скалите се намира езическо светилище, за което се смята, че е било култово за древните траки.

БРЕСТОВО

Уникатно природно богатство во областа на село Брестово се „Коматинските карпи“. Во подножјето на карпите постои паганско светилиште, за кое се верува дека претставува култ за античките Тракијци.

BRESTOVO

Unique natural wealth in the area of Brestovo village is the "Komatinski skali". At the foot of the rocks there is a pagan sanctuary, which is believed to have been a cult for the ancient Thracians.

Манастир „Св. Архангел Михаил“

Основан през 1149 г. Според една от съществуващите легенди, през 1207 г. когато Калоян тръгва за Солун, малкият Йоан Асен II е оставен в Тросковския манастир (Манастир „Св. Архангел Михаил“).

Манастир „Св. Архангел Михаил“

Основан в 1149 година. Според една от постојните легенди, во 1207 година, кога Калоян заминал за Солун, малиот Џон Асен II бил оставен во Тросковскиот манастир (манастирот Св. Архангел Михаил).

Monastery „St. Archangel Michael“

Founded in 1149. According to one of the existing legends, in 1207, when Kaloyan left for Thessaloniki, the young John Assen II was left to live in the Troskov Monastery (St. Archangel Michael's Monastery).

ЛЮБОВИЩЕ

Селото е една от забележителностите в района на Мелник, която си заслужава да бъде посетена. Намира се встрани от главния път и поради това е малко познато на туристите. Първото, което ще ви впечатли е тунелът на пътя, водещ към селото. Издълбан е в една от типичните за района на Мелник-пирамиди.

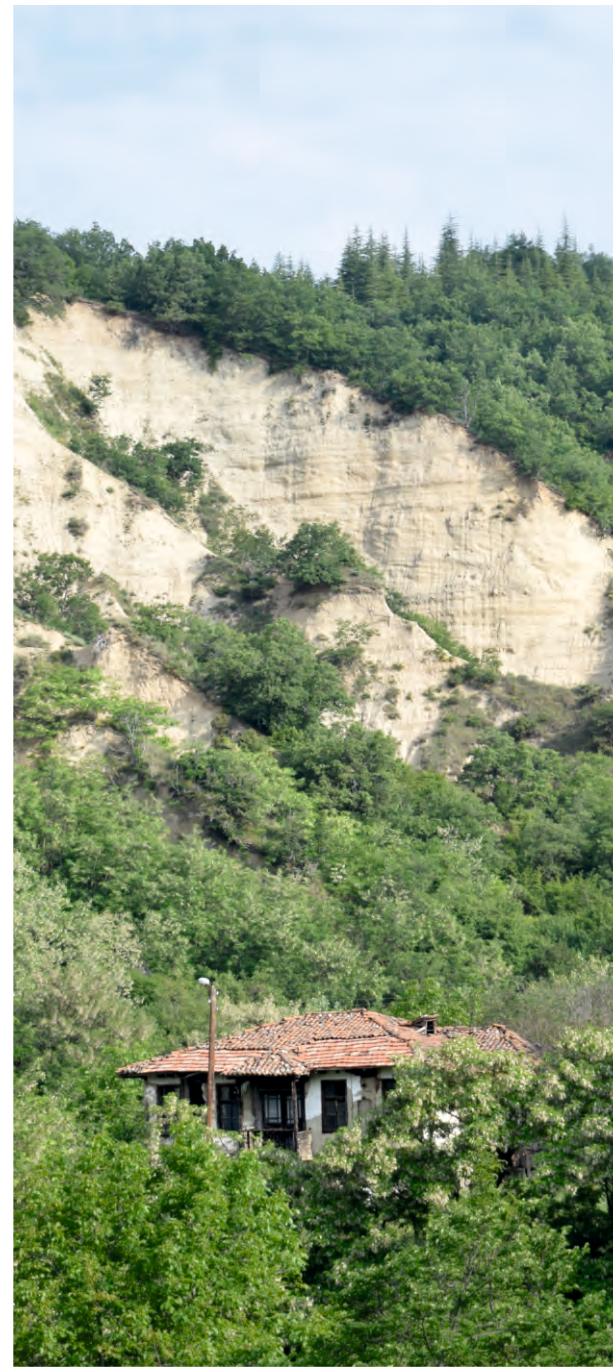
ЉУБОВИШТЕ

Селото е едно од обележјата во мелничкиот регион, кој заслужува да се посети. Се наоѓа на одредена оддалеченост од главниот пат и поради тоа е помалку познато за туристите. Прво што ќе Ве импресионира е тунелот на патот, кој води кон селото. Издлабен е во една од типичните за регионот на Мелник-пирамиди.

LUBOVISHTE

The village is one of the remoteness in the district of Melnik, which you deserve to be visited. Destroyed away from the main road and because of this little is known to tourists. The first thing you will notice is the tunnel of the fifth, leading to the village. It is housed in one of the typical for the district of Melnik-pyramid.

МАЛКИ ЦАЛИМ

Село Малки Цалим се намира в община Сандански. Близо до селото се намира пещера - черква "Свети Йоан Рилски". Легендата гласи, че там е живял светецът, преди да бъде изгонен от местното население, което го е смятало за магьосник. Преди да си тръгне, Свети Йоан Рилски ги проклева с думите: "Сега сте триста, да останете тридесет!".

МАЛ ЦАЛИМ

Селото Мал Цалим се наоѓа во општина Сандански. Во близина на селото се наоѓа пештера - црква "Св. Јован Рилски". Легендата вели дека светецот живеел таму пред да биде протеран од локалното население кое го сметало за волшебник. Пред да замине, Свети Јован Рилски ги проколнал со зборовите: "Сега сте триста да станете триесет!".

MALKI TSALIM

The village of Malki Tsalim is located in the municipality of Sandanski. Near the village is located a cave - "St. John Rilski" Church. The legend says that the saint lived there before being expelled from the local people who considered him a magician. Before leaving, Saint John Rilski cursed them with the words: "You are now three hundred to remain thirty!".

КАШИНА

Живописното село Кашина се намира в югозападните склонове на Пирин планина. То е типично полупланинско селище. Близко до селото е и Кашинският водопад - една от най-големите и най-красивите природни забележителности в Пирин.

КАШИНА

Живописното село Кашина се наоѓа на југозападните падини на Пирин планина. Тоа е типично полупланинско село во чија близина е и Кашински водопад - еден од најважните и најубави природни знаменитости на Пирин.

KASHINA

The picturesque village of Kashina is situated in the southwestern slopes of the Pirin Mountain. That is a typical semi-mountain village. Close to the village is the Kashin waterfall - one of the most beautiful and most beautiful natural sightings in Pirin.

ПИРИН

И днес, това малко село ни отвежда назад във времето - чак в епохата на Възраждането, със своя запазен облик, с архитектурата на къщите и църквата от 1885г. Духът на миналото се усеща в къщите, в звъна на стадата, в облеклото на жените с техните забрадки и престилки, с наситен тъмночервен цвят на местните носии.

ПИРИН

И денес, ова мало место нè носи назад во времето - во ерата на Ренесансата, со својата изворна форма, со архитектурата на куќите и црквата од 1885 година. Духот на минато се чувствува во куќите, во своната на стадата, во облеката на жените со нивните шамии и престилки, во длабоката темна црвена боја на локалните носии.

PIRIN

And the day is just a little village back to the time - a chak in the epoch of the Rise, with its preserved shape, with the architecture of the houses and the church from 1885. The spirit of the passage is settled in the house, in the shape of the flocks, in the dress of women with techniques and aprons, with a saturated blossom on the local costumes.

ТЕШОВО

Село Тешово е отличително със своята неповторима атмосфера и уникалната архитектура. Къщите са подредени амфитеатрално, високи - на два ката, с различни по големина еркери и дълги чардаци. Църквата "Свети Димитър" в Тешово има голяма историческа и архитектурна стойност. И днес със звън часовника, монтиран върху камбанарията ѝ през 1891 г., отмерва времето.

ТЕШОВО

Селото Тешово се одликува со неповторлива атмосфера и уникатна архитектура. Куките се наредени амфитеатриски, високи два ката, со различни по големина прозорци и долги чардаци. Црквата Свети Димитриј во Тешово има голема историска и архитектонска вредност. И денес часовникот со своно, монтиран во камбанаријата на црквата во 1891 година го мери времето.

TESHOVO

The village of Teshovo is distinguished by its unique atmosphere and the unique architecture. The houses are arranged amphitheatrically, tall - two chambers, different bay windows and long verandas. The Church of St. Demetrius in Tesovo has a great historical and architectural value. Today, with the clock, the clock mounted on its bell tower in 1891 measured the time.

**ТРАДИЦИОННИ ОБЛЕКЛА
ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД, БЪЛГАРИЯ**

**ТРАДИЦИОНАЛНАТА ОБЛЕКА
ВО ПИРИНСКИОТ РЕГИОН**

**TRADITIONAL COSTUMES
IN THE PIRIN REGION**

ТРАДИЦИОННИТЕ ОБЛЕКЛА В ПИРИНСКИЯ КРАЙ

Традиционното българско народно облекло е било преди всичко дело на домашното производство - на женския усет и творчество. Българката сама изработвала носиите си. Мястото на мъжете в този процес е незначително - в отделни случаи са участвали в обработването на кожи или при съшиването им в облеклови части.

Традиционните български мъжки носии в Пиринския край имат две разновидности в зависимост от цвета на горните дрехи - белодрешна и чернодрешна. Те не са географски обособени, а представляват два последователни етапа в развитието на традиционното мъжко облекло.

Белодрешната е с тесни крачоли- т.н. "беневреци" или „чешири“. Има горна част, която е по-широка от

останалите дрехи и се спуска до под пояса. Елекът е вълнен и къс. Украсата е с гайтани. Шевиците са украсата на мъжката риза. Неразделна част от костюма е поясът. Той се е запасвал много стегнато на кръста, а завършек на облеклото е калпака.

Чернодрешната се появява в края на XVIII в. до към средата на XIX в. Дрехите вече не се изработват от бяла абà (вид вълнен плат), а от вълнен черен шаяк. Кройката също се променя. Гащите, наречени поту-

ри, са широки и имат богата украса от черен гайтан. Най-общо женските носии биват двупрестилчена, сукманена, саяна и еднопрестилчена, като най-разпространена е била саянната носия. Тя е отворена отпред, слабоклината, с различни по дължина поли (до коленете или до глезените) и къси или дълги ръкави. Саята се е изработвала от различни по материал и цвят тъкани. Преобладават тези от еднoцветна - бяла, черна, синя или тъмнозелена - памуч-

на или вълнена тъкан.

Други важни елементи при носията са черният или червен колан от вълнена тъкан, както и престилката. Престилката най-често е вълнена - червена, на ивици или с многообразна тъканна орнаментика. В по-късни периоди придобива разпространение и сърмената престилка, която се използва предимно на празник.

Празничната женска носия е богата и тежка. Обличала се бяла кошуля (риза), дълга до глезените. На гърдите ризата имала процеп с шев, наричан тройният бод. Около шията се извивала тясна яка, закопчана отпред с малко бяло копче. По отношение на съдържанието в рисунъка и багрите на везбената орнаментика по женската риза се вижда голямо многообразие. Ръкавите на ризата били широки и дълги до китката, извезани в долния край с красиви запески (Разлог) или с изящна дантела (с.Логодаж). Върху ризата разложанката обличала забун от памучна тъкан или антерия от копринена аладжа. И двете дрехи имали памучен пълнеж, а отдолу имали т.н наддавок, който завършвал с черен гайтан. Носията завършвала с черни папуци на столчета (токчета). По ръба на полите се шие омет (с. Капатово), обемет (с.Пирин), оплет (с. Баничан), ширит (с. Пирин), чекме (с.Цапарево). Над обеметнатия обикновено с черни вълнени конци се везе повес (с.Капатово), подвес, подвезок, подвезочче с предигалица (с.Кърналово, Раздол, Голешево), над него овезок, овезочче (с.Пирин, Капатово). Подвезокът е обикновено права плътна черта - водичка (с. Пирин), а овезокът е най-често кръкулица, желебинки - ред от по три в група прави успоредни черти, виечки- редица от шахматно наредени кръстчета, гребенчета - зигзакообразни черти, влаченица - вълновидна черта и др.

Допълнителните елементи към околоръстната ивица на полите каквито са сполници, усполници (с. Гостун, Кремен) или везениците, бенките, чашките, skutниците (Петрич, Сандански). Към линейното взмо следва да се прибавят и тегелите, които са се правили на ръка, а по-късно тяхното изпълнение е било машинно. Линейното взмо на сайте и кепетата, късаците и джубетата е комбинирано с цветни и сърмени ширити, апликации и гайтани. Моминската празнична носия била по-пъстра.

Ризата на момата е по-къса, богато извезана на гърдите. На ръкавите се слагали тежки запески. (Запески- взмо по разложката женска носия). Запеските са стилизиран образ извисен до формата на цвете. Всяка запеска се състои от коренче, листенце и цвете. Чрез цветовете се постига уникална, пълна хармония на багрите. Запеските се поставят в долния край на ръкавите по четири. Запеските отразяват социалния статус. Различните по големина запески са украсявали дрехата на жените с различна възраст и място в родовата йерархия. По-пищни са при младите не-

вести, по-скромни са при девойката. Кошуля с най-големите запески момата е правила дар за свекървата.

Накитите също са част от празничното облекло. Много от накитите са характерен белег за възрастта и семейното положение на жената, моминската украса за глава е по-бедна от невестинската. Пафти са се носели само от омъжени жени. До известно време повечето украси за глава и гърди се запазват като обредни накити, а по-късно през Възраждането били изоставени напълно.

Пафти - празничен накит за кръста, с който се закопчава коланът над престилката. Типични за Пиринския край са кръглите пафти, рядко със завити рогчета /т.нар. „палметовидни“/. Изработват се най-често в техника „коване“ /от тънък метален лист/ с допълнително изчукване на детайлите по лицевата част. В селата по южните склонове на Пирин, както и върху костюмите на българите - преселници от Егейска и Вардарска Македония се носят големи, тип „македонски“ пафти.

Кюстек - мъжки празничен накит за гърди, който се състои от групи дълги синджури, захванати при закопчалки и една средна плочка. Служи за украса, но и има практическа употреба - на него закачали малко ножче или часовник.

ТРАДИЦИОНАЛНАТА ОБЛЕКА ВО ПИРИНСКИОТ РЕГИОН

Традиционалната бугарска облека пред се била дело на домашно производство - на женскиот талент и креативност. Бугарската жена сама ги изработувала своите носии. Уделот на мажите во тој процес е незначаен - во одредени случаи учествувале во обработка на кожата или при нивно зашивање на облеката.

Традиционалните бугарски машки носии во Пиринскиот крај имаат две разлики зависно од бојата на горната облека - бела и црна. Тие не се географски различни, туку претставуваат две последователни етапи во развојот на традиционалната машка облека.

Белата носија е со тесни ногавици - таканаречени „беневреци“ или „чешири“. Има горен дел, кој е по-Има горен дел, кој е по-широк од останатата облека и се спушта под појасот. Елекот е волнен и краток, а украсувањето е со плетенки. Декорација за машката кошула е везот. Неразделен дел од костумот е појасот, кој се опашувал многу цврсто на половината. Завршен дел од носијата е капата. Црната носија се појавува на крај на XVIII век, до средина на XIX век. Тогаш облеката повеќе не се изработува од бела аба (вид волнено платно), туку од

волнен црн шајак. Исто така се менува и кројот. Панталоните наречени "потури", се широки и богато украсени со црн шајак.

Општо земено женските носии се поделени на носии со две престилки, со една престилка туника и сајана, но најраспространета била сајаната престилка. Таа е отворена на предната страна, со здолништа со различна должина (до колената или глуждовите) и различни материјали и бои. Преовладуваат еднобојните - бела, црна, сина или темнозелена - памучна или волнена ткаенина. кратки или долги ракави. Сајата се изработувала од

Други битни елементи кај носијата се црниот или црвениот коланод волнена ткаенина, како и престилката. Престилката најчесто била волнена - црвена, со ленти или со најразлични орнаменти. Подоцна се распространила употребата на современата престилка, која обично се носела за празници. Празничната женска носија била богата и тешка. Се облекувала бела кошула (риза), која била долга до глуждовите. Кошулата на градите имала вез со процеп, наречен троен бод. Околу вратот се извивала тесна јака, закопчана со мало бело копче. Според содржината на цртежот и боите на везениот

орнамент, на женската кошула се гледа голема разновидност. Ракавите на кошулата биле широки и долги до зглобот на раката, изевезени на крајот со прекрасни запески (Разлог) или со прекрасна чипка (село Логодаж). Жените од разлошко врз кошулата облекувале "забун" од памучна ткаенина или "антерија" (кошула) од свила. И двете носии биле исполнети со памук, а оддолу имале наддавање кое завршувало со црна врвка - гајтан. Завршен дел на носијата биле црни "папуци на столчиња" (кондури на штикла). На работ на долништата се шиел омет (с. Капатово),

обемет (с.Пирин), оплет (с.Баничан), ширит (с. Пирин), чекме (с. Цапарево). Над ометот со црни волнени конци се шиел повес (с.Капатово), подвес, подвезок, подвезоче со предигалица (с.Крнатово, Раздол, Голешево), над него овезок, овезоче (с.Пирин, Капатово). Најчесто подвезокот бил права дебела црта-водичка (с.Пирин), а овезокот кркулица, желебинки - ред составен од три прави паралелни црти во група, виечки - ред од крстови наредени како шах, гребенчета - цик-цак црти, влаченица - брановидна црта и други. Дополнителни елементи на заоблените рабови на долништата се сполници, усполници (с.Гостун, Кремен) или везениците, бенките, чашките, скутнициите (Петрич, Сандански). Кон линеарно везење треба да се додадат и тегелите, кои се изработувале рачно, а подоцна почнале да се изработуваат и машински. Линеарното везење на саите (појасите) и кепетата (капите), к'саците и дубетата било комбинирано со обоени чипки од срма, апликации и гајтани (сплетени врвки).

Моминската празнична носија била по колоритна. Моминската кошула е пократка, со богат вез на градите. На ракавите се ставале тешки **запески** (запески - везови кај женската носија во разлошко). Запеските се стилизирана слика во форма на цвет. Секоја запеска се состои од коренче, листче и цветче. Преку цветовите се доаѓа до уникатна хармонија на боите. Запеските се поставуваат по четири, на долниот крај на ракавите и го означуваат социјалниот статус. Различните по големина запески ја разубавувале облеката на жените од различни возрасти и места во хиерархијата. Повозбудливи биле кај младите невести, а поскупо кај девојките. Момите, како дар за свекрвите, правеле кошули со најголеми запески.

Накиот исто така бил дел од празничната облека. Голем дел од накиот претставувал белег за возраста и семејната положба на жената. Моминските украси биле за малку по сиромашни или по скромни од невестинските, а пафти носеле само мажените жени. Извесно време голем број од накиот за глава се чувал како обреден накиот, но подоцна во ренесансниот период овие обичаи биле целосно изоставени.

Пафти - празничен женски украс за појасот, со кој се закопчува коланот над престилката. За Пиринскиот регион типични биле кружните пафти, а ретко се употребувае пафти со завиени рогчиња /таканаречени "палметовидни"/. Најчесто се изработувале со техника "коване"/од тенок метален лист/ со дополнително изработување на деталите од страната на лицето (предната страна). Во селата на јужните падини на Пирин, како и на костумите на бугарските иселеници од Егејска и Вардарска Македонија се носел вид големи пафти - македонски пафти.

Кјустек - машки празничен накит за гради, кој се состои од долги групирани синџири, фатени со копчиња и една плочка на средината. Овој накит служел како украс, но имал и практична примена - на него се закачувало мал нож или часовник.

TRADITIONAL COSTUMES IN THE PIRIN REGION

Traditional Bulgarian national clothing was primarily a work of domestic production and of feminine sensation and creativity. Bulgarian woman made costumes by herself. The place of men in this process was insignificant - in some cases they have been involved in the processing of skins or in sewing skin in clothing parts. Traditional Bulgarian men's costumes in the Pirin region had two varieties depending on the color of the upper clothes - **white and black**. They were not

geographically distinct, but represented two successive stages in the development of traditional men's clothing. The white one has narrow legs, the so called "benevretsi" or "cheshiri". There is a top that is wider than the rest of the clothes and is down to the waist. The vest is woolen and short. The garment has braids. The decoration of the men's shirt is embroidery. An inseparable part of the costume is the belt. He was very tight on the waist. Final part of the garment was the cap. The black costume

appeared at the end of the 18th century until the middle of the 19th century. Clothes started to be no longer made of white aba (a kind of woolen cloth) but of a woolly black frieze (cloth). The style also changed. Pants, called “poturi” were wide and had rich black garnet decorations.

In general, women's costumes are divided into: a two-apron, tunics, Sayan and one-apron clothes, as most popular was the Sayan costume. It is open at the front, slightly inclined with different brim length (up to the knees or ankles) and had short or long sleeves. Sayan costume was made of different by material and color fabrics. The predominant ones are of one color - white, black, blue or dark green – made of cotton or woolen fabric. Other important elements in the costume were the black or red belt made of wool fabric, as well as the apron. The apron was most often woolly - red, in stripes

or with a variety of ornamental fabrics. Later on, gold-threaded apron became widespread and was used mostly as holiday clothing.

The festive women's costume is rich and heavy. Women used to wear a white koshulya (shirt) that was long up to the ankles. On the chest, the shirt had a stitch slit called the triple stitch. There was a narrow collar around the neck, fastened with a small white button. With regard to the content, drawings and colors of the ornamentation on the women's shirt had a great diversity. The sleeves of the shirt were wide and long to the wrist, embroidered at the end with beautiful seals (Razlog) or exquisite lace (Logodge). On the shirt, the Razlog woman wore “zabun” made of cotton cloth or silk “anteriya”. Both clothes had a cotton filling and on the bottom there was

naddavok”, ending with a black garnet. The costume was completed by black shoes on heels. On the bridge of the skirts women sewed “omet” (village of Kapatovo), “obemet” (the village of Pirin), “oplet” (the village of Banichan), “shirt” (village of Pirin), “chekme” (the village of Tsaparevo). Above that women sewed with black woolen threads “poves” (Kapatovo village), “podves”, “podvezok”, “podvezoche” with “predgalitsa” (village of Karnalovo, Razdol, Goleshevo), over it was sewn “ovezok”, ovezoche” (Pirin, Kapatovo). “Podvezok” was usually a straight line – called “vodichka” (Pirin village), while the “ovezok” was usually “krakulitsa”, “zhelebinki” - a row of three parallel lines, “viechki” - a series of staggered crosses, “grebencheta” – zigzagging lines, “vlachenitsa” – a

waving line and so on. There were additional elements to the rounded strip of the skirts, such as “spolnitsi”, “uspolnitsi” (the village of Gostun, the village of Kremen), or “vezenitsi”, “benki”, “chashki”, “skutnitsi” (Petrich, Sandanski). “Tegeli” that were made by hand should be added to the linear embroidery, and later their making was machined. The linear embroidery of saya and “kepeta” (caps), “kasatsi” and “dzhubeta” was combined with colorful and dewy braids, appliqués and garnets.

Girl's costume was more colourful. The girl's shirt was shorter, richly embroidered on the chest. Sleeves had heavy “zapeski” (embroidery on the Razlog women's costume). They are a stylized image in the shape of a

flower. Each “zapeska” consists of a root, a petal and a flower. A unique, complete harmony of the colors is achieved through the colors. “Zapeski” are placed at the bottom of the sleeves and counted four by number. They reflected social status. Different “zapeski” decorated the costume of women of different ages and place in the hierarchy. They were more luxuriant in young brides' costumes and simple in the girl's costume. “Koshulya” with the biggest “zapeski” was given as a gift to the mother-in-law by the bride. Jewelry was also part of the holiday costume. Many of the ornaments are a characteristic feature of the woman's age and marital status - girl's jewelry for head was poorer than that of a bride. “Pafti” (buckles) were carried only by married

women. For a while, most head and chest decorations were preserved as ritual jewels, and later in the Revival period they were completely forgotten.

Kyustek - it is a festive breast jewel for men that consists of groups of long chains, fastened with fasteners and one middle plate. It has been used for decoration, but it has practical use – men attached a little blade or watch on it.

Buckles – a festive jewelry for the waist, with which the belt was fastened over the apron. Typical for the Pirin region were the round buckles, rarely with horns (the so called palm-shaped”). They were mostly made in a “forging” technique (from a thin metal sheet) with an additional bumping of the front part. Women in the villages on the southern slopes of Pirin, as well as Bulgarians - emigrants from Aegean and Vardar Macedonia, wore big “Macedonian” buckles.

**РУРАЛНА АРХИТЕКТУРА ВО
ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА**

**СЕЛСКАТА АРХИТЕКТУРА
В ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА**

**RURAL ARCHITECTURE IN
SOUTH-EAST MACEDONIA**

РУРАЛНА АРХИТЕКТУРА ВО ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА

Подрачјето на југоисточна Македонија има над стотина села, а некои од нив се споменуваат уште во 11 век. Старите селски домаќинства се развивале воглавно во планинскиот, подбеласичкиот, поделеничкиот, подогражденскиот и котлинскиот регион. Оние во подбеласичкиот регион се развивале во предел богат со обработливи површини, извори на води, костенови и ореови шуми. Слична е ситуацијата на населбите во поделеничкиот регион. Од друга страна, населбите во подогражденскиот регион се развивале во услови на послаби водени ресурси и посиромашна вегетација. Оние села во повисоките планински области се занимавале воглавно со одгледување на стока, а во помала мера и со садење на житни и други земјоделски култури кои успеваат на височини над 800 метри надморска височина. Населбите, пак, во котлинскиот регион се воглавно од поново време, иако некои од нив, како Зубово на пример се споменуваат уште во повелбите на царот Душан во 14 век. Овие села се окружени со плодни обработливи површини. Повеќето од овие населби претежно се занимаваат со земјоделие.

Најголем дел од населението во овие населби е од христијанско потекло, освен, во неколку планински населби, каде бележиме муслиманско население, пред се, од Јуручко потекло. Повеќето населби се од збиен или полузбиен тип, составени од маала, односно групирани семејни заедници. Некои од постарите села поседуваат дури и сокаци поплочани со камен, како и камени огради околу дворовите кои обично имаат големи порти.

Организацијата на просторот и градбите во стопанскиот двор на руралните населби биле прилагодени на организацијата на занимањето на селската семејна задница и економската состојба, како илокалната традиција на градење и климатските услови.

Дворовите се обично од стопански карактер. Куќите се градени во еден агол на дворот. Во стопанскиот дел обично биле градени амбари со приземен дел што е посебно специфично за подгорските населби. Шталите и плевните вообичаено биле градени од камен, а покриени со ќерамиди, гранки и слама. Во непосредна близина се наоѓале колибите за поситен

добиток и сено. Свињите се чувале во ограден простор со гранки и покриени со слама. Трлата за овци најчесто се градени покрај куќите. Најчесто се изработени со ограда од гранки, а понекогаш имаат и покриен дел каде се засолнувале овците од разноразни непогоди.

Самите објекти за домување, во најголем број, се градени во препознатлив стил на овој дел од Балканот. Тоа се претежно куќи на кат-чардаклии, каде што чардакот се наоѓа на горниот кат и е отворен во целата должина на куќата. Овие куќи знаат да бидат и доста пространи, а во нив понекогаш живееле повеќе семејства. До чардаците се доаѓало со дрвени скали кои биле организирани од долниот кат или една двор. Понекогаш скалите биле градени и од камен. Чардакот имал повеќе намени, за работа, престој, одмор, одржување на веселби итн.

Во приземјето на овие куќи, кое најчесто се градело од камен, се наоѓала избата и тремот, а понекогаш во приземјето се чувала и стоката. На горниот кат, кој најчесто бил граден од дрво во бондручна конструкција, околу чардакот се наоѓале одаите за семејствата.

На катот обично имало средна просторија во која најчесто се приготвувал лебот. Овде, исто така, се наоѓала и оставата. Во редок број на куќи наоѓаме и бања со низок пулт за складирање на садови. Во просторот над таванската конструкција во најголемиот број куќи се чувала пченката.

Како илустрација на овој тип на куќи овде посебно ќе ги споменеме куќите на Пееви и Михајлови во месноста Велјуса.

Куќа на Пееви - с. Велјуса

Објектот кој има правоаголна основа претставува двокатна куќа и се наоѓа во селската населба Велјуса. Граден е некаде од средината до крајот на 19 век. Се работи за објект кој претставува типичен пример од руралното градителско наследство. Во објектот се задржани стилските карактеристики на регионот кои се персонално адаптирани за живеење. Куќата е свртена кон исток и ја одликува широк и отворен трем во приземјето, додека на катот се наоѓа отворен чардак во целата должина на објектот.

Објектот е организиран на блага падина, а просторот околу него зарамнет. Објектот е сидан со достапен градежен материјал кој го има во изобилство во непосредната околина (дрво, земја, камен). Куќата е со сидови оформени од камен и греди во долниот кат, додека горниот кат е со испреплетени дабови колци и прачки.

Куќата е изградена од врвни мајстори, и претставува вистинско ремек - дело на старата архитектура. Се работи за градба од тули направена од природни материјали, каде што каменот е "арматура" на куќата, а големите трупци - дрво носечка конструкција. Подот во куќата е од набиена земја и затоа таму се најдебели подниците (гредите).

Приодот кон куќата е изработен од парчиња камен, а бојата со која се бојадисани сидовите е мешавина на земја кој едноставно се нафрла по "влажните" сидови создавајќи притоа, автентични со околната, соодветни шари.

Оваа еднокатна куќа, во приземјето има визба - подрум, каде се наоѓа целата куќна остава. Од подрумот директно се излегува надвор во дворот. Од приземјето по скали се качува на катот каде се наоѓаат одаите за живеење. Собите во куќата се големи и овозможуваат пријатен престој и акомодација во секое време.

Куќата во приземјето има широк трем за затворање на стоката, тука е и амбарот за чување на житото, простории за сместување на целата куќна остава, како што се кофчезите со облеката, покуќнинските садови, земјоделските алати, тука се чува овошје, зеленчук, каците за вино, маст и др.

Куќа на Михајлови - Велјуса

И овој објект кој има правоаголна основа претставува двокатна куќа. Се наоѓа во селската населба Велјуса и за разлика од Куќата на Пееви кај едната половина е изведено ново фасадно обликување, додека другата половина е оставена во изворна напуштена состојба. Куќата е градена некаде од средината до крајот на 19 век.

Се работи за објект кој претставува типичен пример од руралното градителско наследство. Во објектот се задржани стилските карактеристики на регионот кои се персонално адаптирани за живеење. Куќата е

свртена кон исток и ја одликува широк и отворен трем во приземјето, додека на катот се наоѓа отворен чардак во целата должина на објектот. Објектот е организиран на блага падина, а просторот околу него зарамнет.

Објектот е сидан со достапен градежен материјал кој го има во изобилство во непосредната околина (дрво, земја, камен). Куќата е со сидови оформени од камен и греди во долниот кат, додека горниот кат е со испреплетени дабови колци и прачки.

Како што веќе рековме, објектот претставува двокатна куќа со визба - подрум, каде се наоѓа целата куќна остава. Во подрумскиот дел постојат и простории кои служат како летни кујни. Од подрумот директно се излегува надвор во дворот. На горниот кат се одаите (собите), со под од дрвени штици, како и чардакот кој може да се нарече како „куќен тефирич“. Преку дрвени надворешни скали се стигнува до чардакот од кој се влегува во собите.

Под чардакот е тремот од кој е главната комуникација и со преосториите во приземјето и со одаите на катот.

Руралните објекти за домување од едноставните правоаголни форми подоцна се развиваат во височина, а исто така, и во основата. Ова најчесто се случувало со проширувањето на семејството. Од таа причина чардакот во основа имал развиена форма, прилагодена на конструкцијата со функција да се поврзе со останатите површини. Положбата на чардакот можела да биде во средина или во аголот на објектот. Понекогаш среќаваме покреативни просторни решенија каде чардакот се наоѓал во нешто поистурена положба во однос на основата на објектот или пак, го следи објектот во неговата раскршена форма во вид на буквата "П".

Ентерерот во објектите за домување најчесто бил скроман но се воспоставил одреден модул како распоред во одредена просторија во зависност од нејзината функција.

Огништата најчесто биле градени покрај сидот. Во најголемиот број случаеви тие се полуотворени и имат правоаголна, а во поредок случај и овална форма. Покрај огништето најчесто имало верижник со котел, а се користеле и подниците. Во овие простории честопати се наоѓале и долапите вградени во

сидот каде се чувале садовите или прехранбените намирници. Во горните одаи честопати се наоѓала тн.гостинска соба каде се пречекувале гостите. Иако ретко, во овие соби таваните понекогаш биле декорирани со дрвени ласни во вид на зраците на сонцето, или пак, овде се наоѓал некој вегетабилен мотив, цвет, лозичка итн. На аглите, или целата должина на сидот, од овие одаи честопати се наоѓале едноставни рафтови. Околу сите подолги сидови честопати се наоѓале банкини за седење. Понекогаш, во некои од поимотните семејства се наоѓале т.н.мусандри кои ја имале улогата на остава за алишта и полуксузни трпезни садови за поседување на гостите.

Најголемиот број на овие објекти биле градени од самото месно население, но честопати постоеле и специјализирани групи на мајстори-тајфи под чиј надзор и активно учество биле подигани куќите. Домаќинот најчесто сам се снабдувал со дрвена и камена граѓа, калта се копала од околината, а варта се чувала во дворот. Дрвената граѓа се набавувала од околината или се купувала, односно, разменуvala за други производи.

Покрај објектите за домување и нејзините составни стопански објекти, градителската рурална традиција ги опфаќа уште и водениците за жито, а бележме и воденици за ориз. Најголемат концентрација на овие воденици е во подбеласичкиот регион.

Следејќи го развојот на руралната градителска традиција за домување во југоисточна Македонија, можеме да констатираме постоење на голем број на градби кои ги задоволувале сите потреби на една семејна заедница, Врз основа на социјално-економските и географско-климатските услови, се создала подлога за развој на едноставни живеалишта кои интензивно се граделе во текот на столетијата, а чија форма најверојатно се конкретизирала во текот на доцното средновековие. Во текот на 19 и 20 век овие живеалишта продолжиле да се развиваат во насока на зголемување на просториите, нивното естетско обликување итн.

Според основните карактеристики на градбата, руралната куќа од југоисточна Македонија претставува вариетет на слични модели од Вардарската

област со поизразени ориентални карактеристики. Меѓутоа, најголемите сличности на руралната архитектура од овој регион се со еволуитивниот развој и начинот на градба на куќите во Пиринскиот крај на Бугарија (како Банско, Мелник, Пирин, итн). И покрај тоа што оваа градителско наследство се повеќе исчезнува, како што впрочем, исчезнува и селото, сметаме дека значаен импулс во неговото повторно заживување може да му даде се поактуелниот тренд на воведување на рурален туризам каде, пред се, старото градителство повторно ќе го добие своето место во рамките на културното наследство. За жал, со оглед на трендовите во последните 40-тина години, се чини дека ова претставува можеби и последна прилика да се зачува руралната архитектура, а воедно да и се даде нова и содржителна функција. Во таа смисла сметаме дека треба да се ангажираат сите општествени субјекти, како Локалните самоуправи, Министерството за култура и локалната приватна инцијатива.

СЕЛСКАТА АРХИТЕКТУРА В ЮГОИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ

Регионът на Югоизточна Македония включва над сто села, като някои от тях са споменати още в 11 век. Старите селски домакинства са се развивали основно в планината, районите под Беласица, Еленица, Огражден и Котленския район. Селата в района на Беласица са богати на обработваема земя, извори, кестени и орехови гори. Подобна е ситуацията и с населените места в областта под Еленица. От друга страна, населените места в района под Огражден са се развили в условия на по-слаби водни ресурси и по-слаба растителност. Селата в по-високата планинска част са се занимавали главно с развъждане на добитък, и по-малко с разсаждане на житни и други земеделски култури, които растат на 800 метра надморска височина. Селищата в равнините, са предимно от по-нови времена, въпреки че някои от тях, като Зубово например, се споменават дори и в изискванията на цар Душан от 14 век. Тези села са заобиколени от плодородна обработваема земя. В повечето от тези населени места, основният поминък на населението било земеделието.

По-голямата част от жителите са християни, но в някои планински места има и мюсюлмани от турски произход. Повечето от тези селища са на компактен или полу-компактен тип, състоящ се от области, т.е. групирани семейни общности. Някои от тях имат улици, павирани с камък, дворове с големи порти и каменни огради.

Организацията на пространството в сградите и в стопанските дворове на селските къщи е била пригодена към дейността на семейната фамилия и икономическата ситуация, както и към местни традиции в строителството и към климатичните условия.

Дворовете обикновено са били с търговски характер. Къщите са строени в единия ъгъл на двора. В търговската част, хамбарите са били строени с надземна част, която е доста специфична за подгорските населени места. Оборите и хамбарите са били градени от камък, покрити с тухли, клони и слама. В непосредствена близост до тях са били плевните за говедата и сеното.

Прасетата били отглеждани в оградено с клони пространство покрито със слама. Кошарите за овце

били в непосредствена близост до къщите. Обикновено са били градени с клони, но е имало и закрита част, където овцете са се подслонявали от различни бедствия или неблагоприятни метеорологични условия.

По-голямата част от жилищата са били строени в характерен за тази част на Балкана стил. Това са главно къщи с чардаци, които се намирили на горния етаж и били отворени към цялата къща. Тези къщи били доста просторни, защото често в тях са живеели повече семейства. До чардаците се стигало по дървени стълби, които са започвали от партера или от двора. Някои от стълбите били изградени от камък. Чардака е имал няколко предназначения - за работа, престой, почивка, празненства и др.

На приземния етаж, най-често изграден от камък, е имало изба и трем, където са били подслонявани животните. На първия етаж е имало килер и средно пространство, в което се е приготвял хлябът. На горния етаж, най-често строен от дърво с издадена конструкция, бил разположен чардак около който са били стаите на семейството.

По-рядко се срещали къщи с баня с ниско помещение за съхранение на съдове. Таванското пространство е служело за съхранение на царевица. За илюстрация на този тип къщи може да споменем къщите на Пееви и Михайлови в местността Велюса.

Къщата на Пееви-с. Велюса

Обектът има правоъгълна основа и представлява двуетажна къща, която се намира в селището Велюса. Тя е строена някъде от средата до края на 19 век. Става въпрос за съоръжение, което е типичен пример за автентично селско строителство. Стилните характеристики на региона се съхраняват в помещенията, които са адаптирани към индивидуалните нужди за живеене. Къщата е обърната на изток с и представлява широк отворен вход в приземния етаж и чардак, по цялата ѝ дължина, разположен на първия етаж.

Построена е на умерен наклон, като пространството около нея е заравнено. Изградена е със строителни материали, като дърво, пръст и камък, които изобилстват в района. Приземния етаж е строен със зидове, оформени с камък и греди, докато горният

етаж е със заплетени дъбови колове и пръчки.

Къщата е построена от известни майстори и представлява истински шедевър на автентичната селска архитектура. Изградена е с естествени материали, където камъкът е „арматурата на къщата“, а големите дървени трупи-носещата конструкция. Подът на къщата е от уплътнена почва, като гредите там са най-дебели.

Входът към къщата е изграден от каменни късове, а боята с която са боядисвани зидовете е смесица от пръст, която се налепва върху "мокрите" зидове, създавайки по този начин автентични шарки, съответстващи на околната среда.

Къщата има избено помещение на приземния етаж - мазе, в което се съхранява цялата покъщнина. Изходът към двора е директно от мазето. От приземния етаж по стълби се качва на първия етаж, където се намират стаите за живеене. Стаите в къщата са големи и осигуряват приятен престой и настаняване по всяко време.

На партерния етаж на къщата има широк трем за приютяване на добитъка и плевня за съхранение на житото. Както и помещение за съхраняване на покъщнината, като например сандъци с дрехи, предмети от бита, селскостопански инструменти, плодове, зеленчуци, кази за вино, мас и др.

Къщата на Михайлови-Велюса

Тя е с правоъгълна основа и представлява къща на два етажа. Намира се в село Велюса, и за разлика от Къщата на Пееви, към едната половина е направена фасадна реконструкция, а другата е в изоставено състояние. Къщата е строена някъде от средата до края на 19 век.

Става дума за обект, който е типичен пример за наследство на автентичната селска архитектура. В него са запазени стилистичните характеристики на региона, адаптирани към индивидуалните нужди за живеене.

Къщата е обърната на изток и се отличава с широк и отворен вход на приземния етаж и чардак по цялата ѝ дължина, който се намира на първия етаж. Построена е на умерен наклон, като районът около нея е подравнен.

Къщата е изградена от строителни материали (дърво, пръст и камъни), които изобилстват в района. Стените на приземния етаж са построени от камък и дървени греди, а горния етаж е плет от колци и клони.

Както вече казахме, съоръжението представлява двуетажна къща с мазе, където се намира целия къщен инвентар. В мазето има помещения, които служат като кухни през лятото. Изходът към двора е директно от мазето. На горния етаж са разположени стаите, с подова настилка от дървени дъски, както и чардак, който може да се нарече "къщен тефирич". Чрез дървени външни стълби се стига до чардака, откъдето се влиза в стаите.

Под чардака е трема от където става главната комуникация, и с помещенията на приземния етаж и със стаите на първия етаж

Жилищните съоръжения в селските райони са били с прости правоъгълни форми. По-късно с нарастване на фамилията са се развивали на височина и са се разширявали. Поради тази причина чардака имал разгъната форма, конструктивно пригодена за свързване с другите нива. Разположението на чардака е можело да бъде в средата или в ъгъла на къщата. Понякога се срещат по-креативни пространствени решения, където чардака се е намирал в малко по-стриктна позиция по отношение на основата на къщата или е следвал къщата в нейната чуплива форма, т.е. под формата на буквата "П".

Интериорът в жилищата най-често бил скромнен, но специфичен модул се е установил, като оформление в конкретна стая, в зависимост от нейната функция. Огницата най-често са били строени покрай стената. В повечето случаи те са полуоткрити и имат правоъгълна, а по-рядко овална форма. Покрай огнището най-често е имало верига с котел, и са се съхранявали подниците.

В тези помещения, са се намирали и долапите вградени в зида, където са се съхранявали съдовете и хранителните стоки.

В горните стаи, често са се намирали така наречените стаи за гости. Макар и рядко, в тези стаи таваните понякога са били декорирани с дървени резби с формата на слънчеви лъчи, или пък с растителен

мотив, цвете, лозя и др. На ъглите, или по цялата дължина на зида в тези стаи имало обикновени рафтове. Около всички по-дълги зидове имало нарове за сядане. При някои от най-богатите семейства е имало така наречените килери, където се съхранявали дрехи и по-люксови съдове за хранене и сервиране.

Голям брой от тези съоръжения били построени от местното население, но често ползвали и специализирани групи от майстори - "тайфи", под чийто надзор и активно участие се строили къщите. Домакинят обикновено сам се снабдявал с дървени и каменни материали, калта се е копала в покрайнините, а вярта се е правела на двора. Дървените материали се набавяли от околностите или се купували или разменяли за други продукти. Освен жилищата и техните съставни стопански обекти, традициите в селското строителство обхващат и водениците за жито и ориз. Най-голямата концентрация на тези воденици е в района под Беласица.

Изследвайки развитието на традициите в селското строителство в югоизточна Македония, бихме могли да кажем, че съществува голям брой строежи, които задоволяват всички потребности на семейната фамилия. Въз основа на социално-икономическите и географско-климатичните условия, се е създала база за развитие на обикновени жилища, които интензивно са се строили в продължение на столетия, чиято форма най-вероятно се е конкретизирала в късното средновековие. През времето на 19 и 20 век тези жилища са продължили да се развиват в посока на увеличаване на стаите, тяхното естетическо оформление и т.н

Според основната характеристика на строителството, селската къщата от Югоизточна Македония представлява разнообразие на подобни модели от Вардарска област с по-изразени ориенталски характеристики. Най-големите прилики на селската архитектура от този район обаче е с еволюцията в развитието и начина на изграждане на къщи в района на Пирин в България (като Банско, Мелник, Пирин и др.).

Покрай това че архитектурното наследство все пове-

че изчезва, както впрочем опустяват и селата, смятаме че значителен импулс в неговото повторно съживяване може да бъде даден чрез активно развитие на селския туризъм, където старото строителство може отново да възвърне мястото си в рамките на своето културно наследство. За съжаление, като се има в предвид тенденциите в последните 40 години, това може би е последен шанс да се запази селската архитектура, и едновременно с това да ѝ се даде нова функция и съдържание. За постигането на тази цел смятаме, че трябва да се ангажират всички обществени субекти, като местни власти, Министерството на културата и местни частни инициативи.

RURAL ARCHITECTURE IN SOUTH-EAST MACEDONIA

The region of South-East Macedonia contains above one hundred villages, and some of them are mentioned even in the 11th century. The old village households were developing mainly in the mountain, under Belasica, under Elenica, under Ograzhden and valley region. Those under Belasica region have developed in an area rich with arable land, springs, chestnut and walnut forests. The situation is similar with the settlements under Elenica region. On the other hand, the settlements under Ograzhden region have developed in conditions of weaker water resources and poorer vegetation. Those villages in the higher mountain area have dealt mainly with breeding cattle, and less with growing cereals and other agricultural crops that grow on 800 meters altitude. The settlements in the valleys are mainly of newer times, although some of them, such as Zubovo for example, are mentioned even in the edicts of Tzar Dushan in the 14th century. These villages are surrounded with fertile arable land. Most of these settlements mainly deal with farming.

The largest part of the residents here are of Christian origin, although in few mountain places, where there are Muslims, they are of Turkish origin. Most of these settlements are of compact or semi-compact type, composed of districts, i.e. grouped family communities. Some of the older villages own even lanes paved with stone, as well as stone fences around the yards that usually have large gates.

The organization of the space and the constructions in the commercial yard of the rural settlements were adjusted to the organization of the occupation of the rural family community and the economic situation, as well as the local tradition of building and the climate conditions.

The yards are usually of commercial character. The houses are built in one corner of the yard. In the commercial part, barns were usually built with a ground part, which is quite specific for the suburban settlements. The stables and barns were usually built of stone, and covered with bricks, branches and straw. In immediate vicinity were the huts for cattle and hay. The pigs were kept in a fenced area with branches and covered with hay. The stockyards for sheep were most commonly built next to the houses. They were most frequently built with branch fences, and sometimes they

had a covered part where the sheep took shelter from various disasters or bad weather.

The housing facilities, in a large number, were built in a recognizable style on this part of the Balkan. Those were mainly houses of floor-oriel, where the oriel is located on the upper floor and is opened in full length of the house. These houses might be quite spacious, and sometimes a few families lived in them. To get to the oriel, they needed wooden steps organized from the ground floor or from outside. Sometimes, the stairs were made of stone. The oriel had a few purposes, for work, stay, vacation, celebrations, etc.

On the ground floor of these houses, most frequently built of stone, was the cellar and the entrance, and sometimes the cattle. On the upper floor, most frequently built of wood in bold construction; around the oriel were the chambers for the families.

On the floor, there was usually a medium space room in which most often the bread was prepared. Here was also the pantry. In a rare number of houses, we may find a bathroom with a low desk for storage of dishes. In the space above the ceiling construction, corn was kept in the largest number of houses.

As an illustration of this type of houses, we can mention here especially, the houses of Peevi and Mihajlovi in the locality Veljusa.

The House of Peevi – v. Veljusa

The facility that has a rectangular base represents a two-floor house and is located in the village settlement Veljusa. It was built somewhere from the middle until the end of 19th century. It is about a facility that represents a typical example from the rural construction heritage. The stylistic characteristics of the region are kept inside the facility which is personally adapted for living. The house is turned towards east and depicts a wide and open entrance in the ground floor, whilst on the floor is located an open oriel in full length of the facility.

The facility is organized on a mild slope, while the space around it is flattened. The facility is built with a construction material available in abundance in the immediate vicinity (tree, ground and stone). The house has walls formed with stone and beams on the ground floor, while the upper floor is with tangled oak piles and rods.

The house is built by top masters and represents a true masterpiece of old architecture. It is about a construction of tiles made of natural materials, where the stone is “armature” of the house, while the large logs – wood, a carrying construction. The floor in the house is of compacted ground and that is why the beams there, are the thickest.

The gateway to the house is made of pieces of stone, while the color of the walls is a mixture of ground, simply spread on the “wet” walls creating adequate patterns authentic with the environment.

This one-floor house has a cellar on the ground floor – a basement, where all the house stuff is located. The exit to the yard is directly from the basement. From the ground floor on the steps you might get to the floor where the living rooms are. The rooms in the house are big and provide a pleasant stay and accommodation in any time. On the ground floor, the house has a wide entrance for the cattle and the barn for keeping the crops, rooms for accommodating of the house stuff, such as the arks with clothes, household items, agricultural tools, fruit, vegetable, wine cellars, grease, etc.

The House of Mihajlovi - Veljusa

This facility too, which has a rectangular base represents a two-floors house. It is located in the village settlement Veljusa and in contrary to the House of Peevi, the one half has a new façade reconstruction, while the other half is in a deserted state. The house was built somewhere from the middle until the end of 19th century.

It is about a facility that represents a typical example of the rural construction heritage. In the facility, the stylistic characteristics of the region are kept, personally adapted for living. The house is turned towards east and it depicts a wide and opened entrance on the ground floor, while on the floor itself an opened oriel is located in full length of the facility. The facility is organized on a mild slope, while the area around it is flattened.

The facility is built with construction material available in abundance in the immediate vicinity (wood, ground, stone). The house has walls formed of stone and beams on the ground floor, while on the upper floor there are tangled oak piles and rods.

As we already have said, the facility represents a two-floor house with a cellar, where all the household items

are kept. In the basement part, there are rooms that serve as kitchens for the summer. The exit on the yard is directly from the basement. On the upper floor are the chambers (rooms), with a floor made of wood boards, as well as the oriel which is also called “housepicnic place”. Through wooden outside stairs, you might get to the oriel so that you can enter the rooms.

Under the oriel is the entrance that connects the rooms on the ground floor with the chambers on the floor.

The rural housing facilities from simple rectangular forms later develop in height, and also in their base. This most often happened with the extension of the family. For that reason, the oriel in its base had a developed form, adapted to the construction with a function to connect with the other surfaces. The position of the oriel could have been in the middle or in the corner of the facility. Sometimes we meet more creative space solutions where the oriel was in a somewhat more strict position regarding the base of the facility or, it might follow the facility in its breakable form, i.e. in the form of the letter “P”.

The interior in the housing facilities most often was modest, but a certain module was established as a schedule in a room depending on its function.

The fireplaces most often were built by the wall. In the largest number of cases, they were semi-open and had a rectangular, even oval form. By the fireplace, there was vertex with a kettle, and branches were also used. In these rooms, cabinets were often built inside the wall where vessels or food groceries were kept.

In the upper rooms, was a so-called guest room where guests were welcomed. Although rarely, in these rooms ceilings were sometimes decorated with wooden lashes in the form of sun rays, or a vegetative motif, flower, vine, etc. On the corners, or in full length of the wall, from these rooms were simple shelves often built. Around all longer walls were seating seams. Sometimes, in some of the richest families were so-called closets, which had the role of pantries for clothing and more luxurious dining vessels for serving guests.

The largest number of these facilities were built by the local population itself, but there were often specialized groups of masters – “tayfi” and under their surveillance

and active participation, houses were erected. The host most often supplied himself with wooden and stone lumber, the mud was dug from the surrounding area, and the wart was kept in the yard. The wooden lumber was supplied from the surrounding area or bought, that is, exchanged for other products.

Besides housing facilities and its constituent economic objects, the rural construction tradition covers the grain millers, and we have noted rice mills, too. The biggest concentration of these mills is under the Belasica region.

Following the development of the rural construction tradition for housing in South-East Macedonia, we might say that there existed a large number of constructions that satisfied the needs of a family community. Base don't be social-economic and geographic-climate conditions, a base for development of simple dwellings that were intensively built during the centuries was created, and whose form was most probably concretized during the late middle ages. During the 19th and 20th centuries, these dwellings continued to develop in the direction of increasing the rooms, their aesthetic shaping, etc.

According to the main characteristic of the construction, the rural house from South-East Macedonia represents a variety of similar models from the Vardar area with more expressed oriental characteristics. However, the biggest similarities of the rural architecture from this region occurred with the evolution and the construction way of houses in the Pirin area of Bulgaria (such as Bansko, Melnik, Pirin, etc.)

Although this construction heritage is increasingly disappearing, and so as the village, we think that a significant impulse in its second revival could be given by the active trend of introduction of rural tourism where old construction might again regain its place within the framework of its cultural heritage. Unfortunately, bearing in mind the trends in the last 40 years, it seems that this represents maybe the last chance to keep the rural architecture, and simultaneously give a new and content function. In that sense we consider that all societal subjects need to be engaged, such as local authorities, the Ministry of Culture and the local private initiative.

**ФОТОРАЗХОДКА ВО
ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА**

**ФОТОРАЗХОДКА ИЗ
ИЗЧЕЗВАЩИТЕ СЕЛА В ЈУГОИЗТОЧНА
МАКЕДОНИЈА**

**A PHOTO TOUR THROUGH DISAPPEARING
VILLAGES IN SOUTH-EAST MACEDONIA**

ВЕЉУСА

Селото го добило името по манастирот „Богородица Милостива (Елеуса)“, кој е подигнат во 1080 година. Во манастирот се наоѓа уникатна фреска на Исус Христос Емануел, како дете и Вељушкиот крст кој е симбол на Македонската православна црква.

ВЕЛУСА

Селото е крстено на манастира „Дева Марија (Елеуса)“, којто е построен през 1080 година. В манастира се намира уникална фреска на Исус Христос Емануил, като дете и Велушкия крст, който е символ на Македонската православна църква.

VELJUSA

The village got its name after the monastery "Bogorodica Milostiva (Eleusa)", raised in 1080. A unique fresco of Jesus Christ Emanuel as a child is located inside the monastery, and the Veljusa cross - the symbol of the Macedonian Orthodox church.

КОНЧЕ

Селото се наоѓа во падините на Серта или Конечка планина на надморска височина од 580 метри. Селото е познато по својот средновековен манастир "Св. Стефан", изграден во 1371 година, а кој е зографисан од страна на познатиот уметник, Димитар Папрадишки.

КОНЧЕ

Селото се намира на склоновете на Серта или Конка планината на 580 метра надморска височина. Конче е известно със своя средновековен манастир „Св. Стефан“, построен през 1371 г., който е изографисан от известния художник Димитър Папрадишки.

KONCHE

The village is located in the slopes of Serta or Konechka Mountain on an altitude of 580 meters. It is known for its medieval monastery "St. Stefan" built in 1371 and painted by the famous artist, Dimitar Papradishki.

ДЕДИНО

Селото Дедино се наоѓа на надморска височина од 690 метри на падините на планината Смрдешник. Во Дедино претстојувале познатите револуционери Гоце Делчев и Јане Сандански, а во време на Илинденското востание имало изградено пушкарница.

ДЕДИНО

Село Дедино се намира на 690 метра надморска височина по склоновете на планината Смеденик. В Дедино са престоявали известните револуционери Гоце Делчев и Јане Сандански, а по време на Илинденското востание е имало изградена бойница.

DEDINO

The village Dedino is located on an altitude of 690 meters in the slopes of the mountain Smrdeshnik. The famous revolutionaries Goce Delchev and Jane Sandanski were staying in Dedino, while during the Ilinden uprising an embrasure was built.

ТРЕБИЧИНО

Селото Требичино се наоѓа на североисточните падини на планината Еленица на надморска височина од 520 метри. Селото е познато по црквата "Св.Петка", изградена во 1875 година, каде се наоѓа вреден фрескоживопис.

ТРЕБИЧИНО

Село Требичино се намира на североисточните склонове на врх Еленица на 520 метра надморска височина. Селото е известно со црквата "Света Петка", построена през 1875 г., во која се намираат ценни стенописи.

TREBICHINO

The village Trebichino is located in the north-east slopes of the mountain Elenica on an altitude of 520 meters. The village is known for the church "St. Petka", built in 1875, where a valuable fresco painting is located.

ПОПЧЕВО

Селото Попчево се наоѓа на 500 метри надморска височина во подножјето на планината Беласица, и е со поглед кон планините Еленица, Плавуш и Градечка планина. Во непосредна близина на селото се наоѓа вештачкото езеро Водоча.

ПОПЧЕВО

Село Попчево се намира на 500 метра надморска височина в подножието на планината Беласица и е с изглед към планините Еленица, Плавуш и Градечка. В непосредствена близост до селото се намира изкуственото езеро Водоча.

POPCHENO

The village Popchevo is located on a 500 meters altitude at the foot of the mountain Belasica, and has a view of the mountains Elenica, Plavush and Gradechka. In immediate vicinity of the village, lies the artificial lake Vodocha.

МОКРИНО

Селото Мокрино се наоѓа во падините на планината Беласица на надморска височина од 370 метри. Во близина на селото под корењата на стогодишни јавори се наоѓаат Мокринските извори, и секоја година на 2 август луѓето се собираат таму и даваат курбан за да не пресуши водата.

МОКРИНО

Село Мокрино се намира на склоновете на планината Беласица на височина 370 метра. Близина до селото под корените на стогодишни јавори се намираат Мокринските извори и всяка година на 2 август хората се събират там и дават курбан, за да не пресъхне водата.

MOKRINO

The village Mokrino is located in the slopes of the mountain Belasica at an altitude of 370 meters. Near the village under the roots of hundred-year-old maples, Mokrino springs are located, and each year on 2nd of August people gather there and give "kurban" (sacrifice), so that the water does not drain.

СЕРМЕНИН

Местоположбата на населеното место е своевидна рамнина над која се надвиснуваат висорамнини на планинските масиви на Кожуф Планина. Некогаш селото било пазарен центар кој бил познато сврталиште на голем број посетители во XIX век, село со три училишта (српско, бугарско-егзархиско и грчко-фанареиотско).

СЕРМЕНИН

Селището е расположено в равнина, над която са надвиснали планинските масиви на планината Кожух. Някога селото е било пазарен център, който е бил място за среща на голям брой посетители през XIX век, село с три училища (сръбско, българо-екзархийско и гръцко-фанареиотско).

SERMENIN

The location of the inhabited place is a kind of a plain above which highlands of the mountain ranges of Kozhuf Mountain lean. Once, the village was a market center, famous meeting point for large number of visitors in XIX century, a village with three schools (Serbian, Bulgarian-Egzarchist and Greek-Phanariotic).

СМОЛАРЕ

Смоларе е познато со Смоларски водопад, кој е највисок постојан водопад во Македонија со пад на водата од 39 метри, а за да стигнете до него треба да искачите 300 скалила.

СМОЛАРЕ

Смоларе е познато със Смоларският водопад, който е най-високият водопад в Македония със пад на водата от 39 метра, а за да стигне до него трябва да се изкачат 300 стъпала.

SMOLARE

Smolare is famous thanks to the Smolare waterfall, which is the highest waterfall in Macedonia with a drop of water of 39 meters, and you have to step on 300 steps to get to it.

УМА

Планинското селу Ума се наоѓа во југозападниот дел на територијата на општина Гевгелија. Жителите од населбата Ума како и другите мегленски села во регионот на Пајак Планина се Власи. Најмасовна посетеност има за празникот Св. Пантелејмон кога на бината, која е остаток од старото училиште, се одржуваат разни манифестации.

УМА

Планинското селу Ума се наоѓа во југозападниот дел на територијата на општина Гевгелија. Жителите од населбата Ума како и другите мегленски села во регионот на Пајак Планина се Власи. Најмасовна посетеност има за празникот Св. Пантелејмон кога на бината, која е остаток од старото училиште, се одржуваат разни манифестации.

UMA

The mountain village Uma is located in the south-west part of the territory of Municipality of Gevgelija. The residents of the inhabited place Uma, as well as other meglen villages in the region of Pajak Mountain, are Vlachs. The most massive visit to the village is for the holiday "St. Panteleimon" when on the stage, which is a remnant of the old school, various manifestations are held.

БАРБАРЕВО

Селото Барбарево е планинско село во пазувите на планината Огражден на надморска височина од 840 метри.. Помеѓу селото Барбарево и Ново Село е лоцирано вештачкото езеро Новоселка, а во селото се наоѓа убава црква посветена на "Св. Атанас" од 1870 година.

БАРБАРЕВО

Село Барбарево е планинско село в лоното на планината Огражден, на 840 метра надморска височина. Между Барбарево и Ново село е расположено изкуственото езеро Новоселка, а в селото се намира красива црква, посветена на "Св. Атанас"от 1870 г.

BARBAREVO

The village Barbarevo is a mountain village in the bosom of the mountain Ograzhden on an altitude of 840 meters. Among the two villages Barbarevo and Novo Selo, lies the artificial lake Novoselka, with a beautiful church dedicated to "St. Atanas" from 1870 inside the village.

СТИНИК

Селото Стиник е типично планинско село, кое се наоѓа на 800 метри надморска височина во рамките на планината Огражден. Селото плени по автентичниот рурален планински бит од 19 век, а црквата "Св.Спас" од 1860 година е централен објект.

СТИНИК

Село Стиник е типично планинско селце, расположено на 800 метра надморска височина в планината Огражден. Селото пленява с автентичния селските планински бит от 19 век, а църквата "Св.Спас" от 1860 г. е централен обект.

STINIK

The village Stinik is a typical mountain village, located on 800 meters altitude within the mountain Ograzhden. The village captures with its authentic rural mountainous character from the 19th century, whilst the church "St. Spas" from 1860 is the central facility.

**ОБЛЕКАТА ВО МИНАТОТО
ВО ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА**

**ОБЛЕКЛОТО В ЈУГОИЗТОЧНА МАКЕДОНИЈА
В МИНАЛОТО**

**THE CLOTHING IN SOUTH-EAST MACEDONIA
IN THE PAST**

ОБЛЕКАТА ВО МИНАТОТО ВО ЈУГОИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА

Облеката отсекогаш имала важна улога во животот на човекот. Служела да го заштити телото, да скрие или пак да истакне одредени делови, да го украси човечкото тело, да ја прикаже душевната состојба на поединецот, да го прикаже социјалниот статус и економската состојба, припадноста кон одредена група, да го прикаже занимањето, возраста и полот. Низ вековите облеката доживеала еволуција на промена, а за тоа се најзаслужни времето и општеството.

Народните носии во Македонија имаат многувековна традиција. Тие се дел од материјалната култура на македонскиот народ и претставуваат значајна гранка од народното уметничко творештво. Пренесувајќи се од поколение на поколение, народната носија во себевклопила многу елементи од разни културни влијанија што се вкрстувале на овој дел од Балканот.

Основни сировини од кои се изработувале носиите, обработувани на традиционален начин биле волната, конопот, ленот, памукот и во помала мера свилата. При обликувањето на народните носии главна улога имала жената – селанка. Речиси целата активност, почнувајќи од предењето и бојосувањето на преѓата, изработката на ткаенината, конструкцијата на кројот, шиењето се до украсувањето и китењето, паѓала на неа. Важна улога имале и специјализираните мајстори – терзии, кои најчесто ја изработувале и украсувале горната облека, а додека локалните занаетчи – кујунџии го изработувале накитот.

Вредноста на народната носија е подеднакво голема и материјално и духовно. Рачната изработка и макотрпната работа за да се направи оваа облека е само еден дел кој и дава голема вредност. Другиот дел е духовната вредност на носијата, која произлегува од самата намена, што ја прави непроценлива. Невестите везеле невестински кошули кои се сметале за нивни ремек дела и нивна гордост, со месеци па и години. Таканаречената “траурна” носија (носија за жалење) била поедноставена носија без украси и накит, со носење на некои облеку наопаку и во темни бои. Така духовната вредност на носијата доаѓа од самата нејзина намена, за венчавка, за умирачка, за празници и обреди.

Народната носија во југоисточниот регион на Македонија имала свои обележја и карактеристики. Горните машки и женски облеку биле во потемна

боја, од пругава лито ткаена волнена ткаенина алаца и антерија (збор кој сè уште го користат повозрасните лица во струмичките села за кошула). Горните женски платнени облеку саи најчесто биле бели или бојосани во сино. Долните машки и женски облеку се изработувале од коноп, лен, памук или од платно во пруги со кенари. Женските кошули и саи често биле декорирани со вткаена орнаментална декорација – шар на разбој или вез на разбој. На некои места везената декорација била заменета со украсување со рачно плетени тантели во турско – ориентален дух. Женските скутници или прегачи се со поскумна вткаена декорација, а машките чорапи се со вткаена орнаментна декорација со карактеристични

геометриски мотиви. Монистрениот накит бил доминантен при китењето и украсувањето на жените, а кај некои носии бил комбиниран со друг накит, како што се пафтите – тешки метални токи за заплетување на појасот. Пафтите најчесто биле дел од невестинскиот накит. Женската носија од рамничарскиот предел Радовишко Поле (Радовишко), која со сосема мали разлики се јавува и во соседното Струмичко Поле (Струмичко), е лесна, најчесто од платнени облеку - кошула и саја, украсени со везени мотиви, врз кои на половината се опашува волнен појас и ткаен прегач, од кој како најубав се издвојува с'нце прегач. Во машката носија, освен кошулата и гаќите од дебело платно, се носи

карактеристично широко набрано, платнено долниште фустан и елече од пругасто шарена волненаткаенина, а покривката за глава е ткаена декоративно орнаментирана крпа. Во составот на празничната носија на младите мажи влегуваат калчини, калчуни - ногавици од бел шајак со аплицирани украсни црни гајтани. Носијата наменета за младоженците наречена зетоска е најдекоративна и најбогато украсена, а одделните облеки од нејзиниот состав носат назив бовчалски зашто се добиваат како дар од невестата.

Народните носии од Бојмија (Гевгелиско, Богданечко) се носии кај селата по течението на реката Вардар, околу Гевгелија. Кај женската празнична и невестинска носија од овој предел се: антерија од пругасто шарена домашна ткаенина, ткаен појас и еднотипна декоративно орнаментирана скутина, наречена дипло. Украсните крпи, и специјалната капа украсена со природни и вештачки цвеќиња, накит - монистрен и метален, како и други украси, на оваа носија и придаваат посебен специфичен белег.

Машката носија е наречена русалиска. Русалии се мажи облечени во специјална народна носија кои изведуваат обредни игри со магиска содржина, и тоа само во деновите од бти до 15ти јануари, наречени од народот „некрстени дни“. Оваа носија со обредна намена се состои од платнена кошула и фустан - бело платнено, набрано здолниште, кое се носи преку белите клашнени ногавици –сиври, на горниот дел на телото се носи елек од пругасто - шарена волнена ткаенина, врз кој се носат украсни додатоци и декоративно орнаментирани крпи. На нозете се обуваат опинци и волнени црвени чорапи, со многу

вплетени геометриски мотиви. Оваа декоративна носија е дополнета со дрвена сабја - алачка што играорецот русалија ја држи во рака, а при изведувањето на обредната игра замавнува со неа, со цел да ги растера и уништи лошите демони.

Дојран е регионот од југоисточна Македонија каде најмногу се развила изработката на килими за домашна употреба. Изработката на килими започнува со стрижење на овците и перење на волната, волната се чепка – се вадат трновите и губрето, по што се лачи и растресува – се влачи, со што се одделува долгата волна од кратката. Долгата “власна” волна се користи како основа на килимите. По нејзиното одделување волната се преде и на крај се бои со помош на лушпи, кори и корења од разни билки. На таков начин се изработувале и чергите. Килимите и чергите служеле за сите делови од

традиционалната кука, а најголемите и најубавите биле постилани на подовите од гостинските одаи. Килимите, освен за постилање на подовите, биле користени и за постилање на креветите и украсување на сидовите.

Денес, народната носија е изумрена бидејќи повеќе не се носи во селата, или ако се носи, тоа се одредени делови во некоја стилизирана форма. Народната носија, чергите и килимите денес може да се сретнат во витрините на музеите, коисе уште поседуваат зачувани примероци употребувани во XIX и првите децении на XX век. Народните ансамбли во Македонија поседуваат автентични стари носии, а играорците го “извиваат орото” така облечени, што служи како показател за културата и традицијата на нашите предци.

ОБЛЕКЛОТО В ЮГОИЗТОЧНА МАКЕДОНИЯ В МИНАЛОТО

Дрехите винаги са играли важна роля в живота на хората. Те служели да защитават тялото, да крият или подчертават определени части, да украсяват, да изразяват психическото състояние на индивида, да показват социалния статус и икономическото състояние, принадлежност към определена група, да показват професия, възраст и пол. През вековете дрехите са преминали през еволюцията на промените и най-голяма заслуга за това носят времето и обществото.

Народните костюми в Македония имат многовековна традиция. Те са част от материалната култура на македонския народ и представляват значителен клон на народното творчество. От поколение на поколение народният костюм вплита в себе си много елементи от различни култури, които се пресичат в тази част на Балкана.

Основни материали за носиите, обработени по традиционен начин, са вълна, коноп, лен, памук и в по-малка степен коприна. При изработването на народните носии, жената е играла главна роля. Почти цялата дейност, започвайки от преденето и оцветяването на преждата, изработката на плата, рязането и шиенето до декорацията и бродирането, се е падала на нея. Специализирани майстори шивачи заемали важно място и най-често произвеждали и украсявали облеклото, докато местните занаятчии - ковачите правели бижута.

Стойността на народната носия е голяма и в материален, и в духовен аспект. Ръчната изработка и упоритата работа за направата на тези дрехи е само част, от това, което придава тази стойност. Другата част е духовната ценност на носията, произтичаща от целта за нейното създаване. Невестите украсявали своите булчински ризи с месеци, дори с години, защото ги приемали за свои шедьоври и гордост. Така наречената "тъжна" носия (плачеща носия) е по-опростена, без декорации и бижута, включваща обикновени дрехи в тъмни цветове. В този смисъл, духовната стойност на носията идвала от начина ѝ на употреба, т.е. за сватба, погребение, празници и церемонии.

Народната носия в Югоизточния район на Македония има своите особености. Горните мъжки и женски дрехи са в по-тъмни цветове, от тънки вълнени платове - аладжа и антерия (дума, която все

още се използва от старите хора в селата Струмица, когато говорят за ризи). Горната женска дреха „сая“ е най-често бяла или оцветена в синьо. Долните мъжки и женски дрехи били направени от коноп, лен, памук или плат кенар. Женските ризи и саи често били украсени с плетени орнаментни декорации – шарки или бродерии, плетени на стан. На някои места бродерията е заменена с декоративни ръчно плетени дантели в турско-ориенталски дух. Женската престилка „сопрегач“ е с по-скромна плетена декорация, докато мъжките чорапи имат плетена

декоративна украса с характерни геометрични мотиви. Мънистените бижута доминирали в женските накити, а в някои носии се комбинирали с други бижута като пафти - тежки метални катарамии за затягане на колана. Пафтите били най-често част от сватбените бижута.

Женската носия от долината на Радовишко, която се среща с някои малки разлики в съседна Струмица (Струмичко) е опростена, състояща се най-често от ленени дрехи – риза и рокля, декорирани с бродерия, с препасан на кръста вълнен колан и „прегач“, от

които най-хубав бил т.нар. „с'нце прегач“. В мъжката носия, освен ризата и бельото от дебел плат, се носели и характерно широко набрано, платнено долнище „фустан“ и елече от шарена вълнена материя, а главата била покрита с тъкана декоративно украсена кърпа.

Част от празничната носия на младите мъже били „калчините“ или „калчуни“ – бели шаечни панталони с декоративни черни гайтани. Носията на младоженеца – „зетоска“ била най-богато украсената и декорирана, а отделните части от нея носят името „бовчалски“, тъй като са дар от невестата.

Народните носии от Боймия (Гевгеля, Богданци) се носели в селата по течението на река Вардар около Гевгеля. Част от женската празнична и брачна носия са: „антерия“, направена от шарени домашно изработени платове, тъкан колан и декорирана едноредна престилка, наречена „дипла“. Декорирани кърпи и специална шапка, украсена с естествени и изкуствени цветя, накити с мъниста и метал, както и други декорации, дават своя отпечатък върху тази носия.

Мъжката носия е наричана „русалиска“. Русалиите били мъже, облечени в специална носия, които играели танци с магично съдържание, а това се случвало единствено в дните от 6-ти до 15-ти януари, наричани „некръстени дни“ от хората. Тази носия, носена с ритуална цел, се състояла от ленена риза и фустан – бяла, ленена пола, носена около белите панталони – „дживрион“, на горната част на тялото се носел елек, а върху него различни накити и декоративни кърпи. На краката се носели „опинци“ и

вълнени, червени чорапи с множество геометрични мотиви. Като аксесоар се носела дървена сабя „алачка“, която народният танцьор носел в ръце и докато танцувал, я размахвал, за да прогони и унищожи лошите духове.

Дойран е регионът в Югоизточна Македония, където предимно се е развивало производството на килими за домашна употреба. Производството на килими започвало със стриженето на овцете и измиването на вълната, а след това вълната се почиствала от нечистотии, след което се отделяла и прела или „влачела“, тъй като дългата вълна се отделяла от късата. Дългата „власна“ вълна се използвала като основа за килими. След разделянето, вълната се завъртала и накрая се боядисвала с обелки и корени от различни билки. По този начин се правели килимите.

Килимите и постелките служели за всички части на традиционната къща, а най-големите и най-красивите били поставяни на етажите със стайте за гости. Килимите били поставяни не само на пода, но също така и на легла и декоративни стени.

Днес народната носия е изчезнала, защото вече не се носи в селата, или ако се носи, то са само определени части в някаква стилизирана форма. Народните носии, килими и постелки днес може да се срещнат на витрините на музеите, които все още имат експонати, използвани през XIX и първите десетилетия на XX век. Фолклорните ансамбли в Македония имат автентични стари костюми, а народните танцьори танцуват танц, наречен „оро“, облечени в носия, която служи като индикатор за културата и традицията на предците.

THE CLOTHING IN SOUTH-EAST MACEDONIA IN THE PAST

Clothes always had an important role in the life of humans. They served to protect the body, to hide or highlight certain parts, to decorate the human body, to express the mental state of an individual, to express the social status and the economic state, affiliation to a certain group, to display a profession, age and gender. Over the centuries, clothes have experienced evolution of change, and for that time and society are the most deserving.

Folk costumes in Macedonia have a many-centuries tradition. They are part of the material culture of Macedonian people and represent a significant branch of the folk artwork. From generation to generation, the folk costume fit in itself many elements from different cultures, which crossed on this part of the Balkan.

Main raw materials for the costumes processed in a traditional way, were the wool, hemp, linen, cotton, and silk to a lesser extent. When forming the folk costumers, the wife – peasant woman had a main role. Almost the entire activity, starting from spinning and coloring of the yarn, the fabrication of the fabric, the construction of the cut, sewing up to decorating and embroidering, fell on her. Specialized masters – tailors, had an important role and they most often manufactured and decorated the upper clothing, while the local craftsmen – blacksmiths made jewelry.

The value of the folk costume is equally big materially and spiritually. Hand-made processing and the hard work to make these clothes is just a part that has a great value. The other part is the spiritual value of the costume stemming from the purpose itself and making it invaluable. The brides embroidered bridal shirts with months, even years, because they counted them as their masterpieces and pride. The so-called “mournful” costume (weeping costume) was simpler, without decorations and jewelry, just wearing some clothes upside down and in dark colors. That is how the spiritual value of the costume comes from its purpose, i.e. wedding, death, holidays and ceremonies.

The folk costume in the South-East region of Macedonia had its characteristics. The upper male and female clothes were in darker color, from a loose litho woven

woolen fabric aladja and anterija (word still used by elders in the villages of Strumica for shirt). The upper female clothing sai were most often white or colored in blue. The lower male and female clothes were made of hemp, linen, cotton or canvas with canaries. Female shirts and sai were often decorated with knitted ornamental decoration–arabesque on loom or embroidery on loom. In some places, the embroidery decoration was replaced with decorative hand-knitted laces in Turkish-oriental spirit. The female aprons or pregachi are with a more modest knitted decoration, while male socks have knitted ornamental decoration with characteristic geometrical motifs. Glass bead jewelry was dominant when decorating women, and at some costumes was combined with other jewelry, such as pafite – heavy metal buckles for entangling the belt. Pafite were most often part of the bridal jewelry.

The female costume from the valley part of Radovish (Radovishko), which is also present with some tiny differences in neighboring Strumica (Strumichko), is an easy one, most often from linen clothes – shirt and dress, decorated with embroidery motifs, on which on the waist a wool belt and a woven pregach are wound, out of which as most beautiful is the one called s'nce pregach. In the male costume, except the shirt and underwear of thick linen, the male may wear a wide picked up, linen dress and a bodice of a circularly colored woolen fabric, while the head cover is a knitted decorative ornamented towel.

Part of the festive costume of young men are kalchini, kalchuni - white shawl trousers with applied decorative black gajtani. The costume meant for grooms called zetoska is the most decorative and most richly decorated, while the separate clothes of its composition are called bovchalski since they are received as a gift from the bride.

Folk costumes from Bojmija (Gevgelija, Bogdanci) are costumes at villages downstream the river Vardar, around Gevgelija. Part of the female festive and bridal costume from this part are: anterija from a striped patterned homemade fabric, woven belt and single-deck

decoratively ornamented skutina called pleat. Decorative towels, and the special cap decorated with natural and artificial flowers, jewelry – glass bead and metal, and other decorations, give a special mark on this costume. The male costume is called rusaliska. Rusalii are men dressed in a special folk costume that perform ritual games with magical content, and this is only in the days from 6th to 15th January, called “unbaptized days” by people. This costume with a ritual purpose consists of linen shirt and a dress – white linen skirt, worn across the white claw trousers - dzivriion the upper part of the body, a vest of striped colored woven wool is worn, and on it are worn decorative accessories and decorative ornamented towels. Wool red socks, with many knitted geometrical motifs and opinci, shape the dressing of legs. This decorative costume is accessorized with wooden sword – alachka that the folk dancer holds in their hand, and while performing the ritual game waves with it, in order to get rid of and destroy bad demons.

Dojran is the region of South-East Macedonia where the manufacture of carpets for home use, have mostly developed. The manufacture of carpets starts with shearing sheep and washing the wool, then the wool is caught -thorns and trash are removed, after which it is secreted and melted– also called se vlachi, with which long wool is separated from the short one. The long “vlasna” wool is used as a base for carpets. After its separation, the wool is spun and at the end, it is painted with peels, measles and roots of various herbs. In this way rugs were made. Carpets and rugs served for all the parts of a traditional house, while the largest and the most beautiful were spread on the floors of guest rooms. The carpets not only served for spreading on the floors, but also for spreading on beds and decorating walls.

Today, the folk costume is extinct because it is not worn in the villages anymore, or just certain parts in some stylized form. Folk costume, rugs and carpets today, may be encountered on the showcases of museums, which still keep samples used in the XIX and the first decades of XX century. The folk assemblies in Macedonia have authentic old costumes, while folk dancers dance this dance called oro dressed like that, which serves as an indicator of the culture and tradition of our ancestors.

ФОТОКОНКУРС

**"Изчезващите селища и традиции
в трансграничния регион
на България и Македония"**

ФОТО КОНКУРС

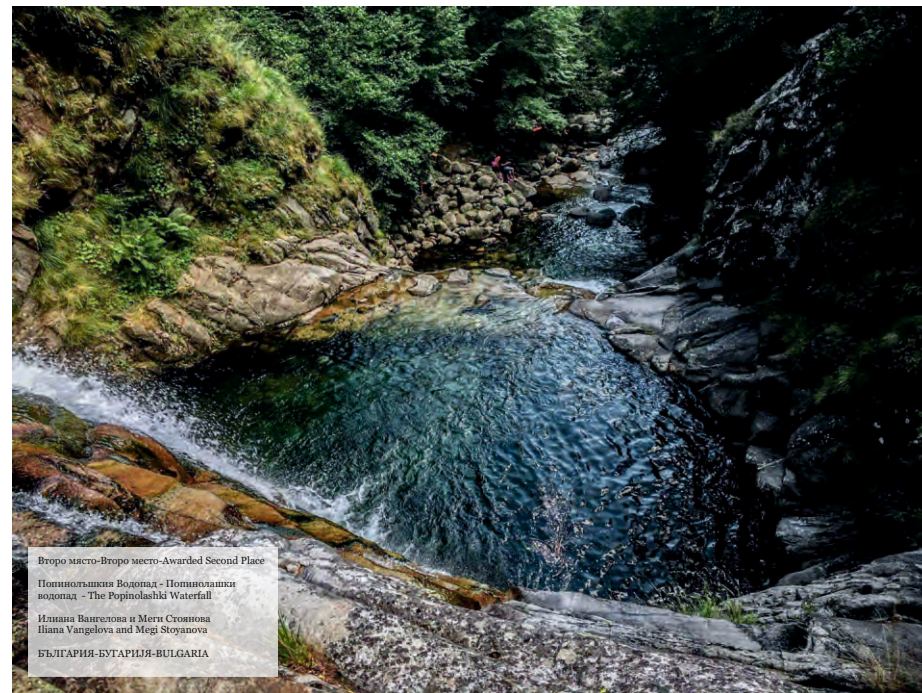
**„Напуштените населби и традиции
во прекуграничниот регион
на Бугарија и Македонија“**

PHOTO CONTEST

**“The desolated settlements and traditions
in the Cross-border region
of Bulgaria and Macedonia”**

Първо място - First Place - Awarded First Place
 Забравени - Forgotten - Forgiven
 село Зелен дол - village Zelen dol
 Атанас Китанов /Atanas Kitanov
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЯ-BULGARIA

Второ място - Second Place - Awarded Second Place
 Попиниолшки Водопад - Popinolski Waterfall
 Иллина Вангелова и Мери Стоянова
 Ilina Vangelova and Megi Stoyanova
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЯ-BULGARIA

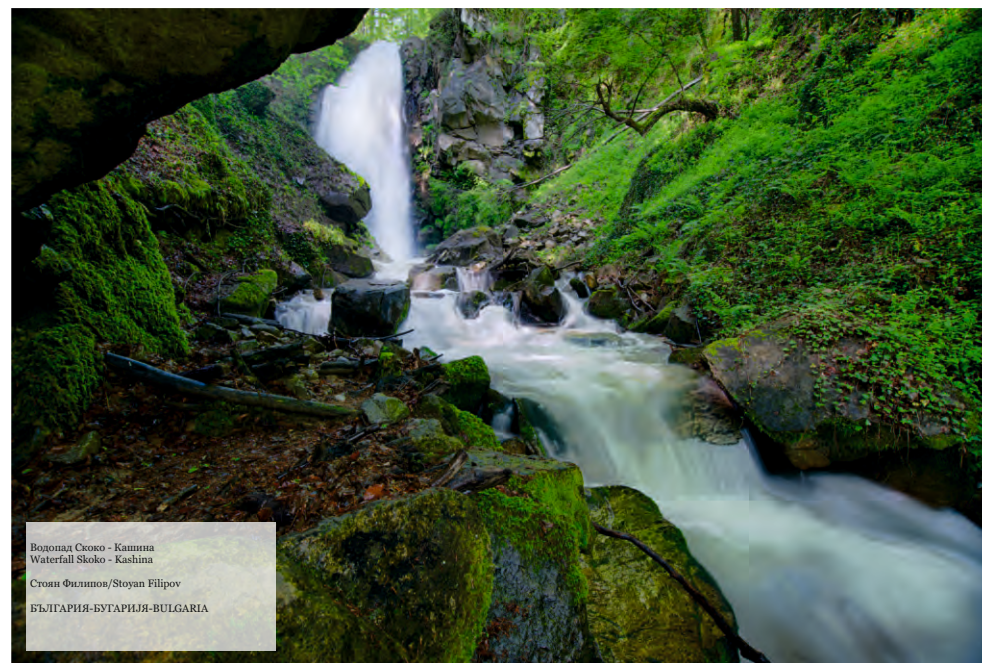
Трето място - Third Place - Awarded Third Place
 На гости в Кордопуловата къща -
 Visiting the Kordopulova house
 Николай Милков / Nikolay Milikov
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЯ-BULGARIA

Къща от Ковачевница
 Куќа од Ковачевница
 House from Kovachevitsa
 Огнян Пишћиков/ Ognjan Pishnikov
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЈА-BULGARIA

Ритуална пита од Габрене
 Ритуална пита од Габрене
 Traditional bread from Gabrene
 Ивanka Гълъбова / Ivanka Galabova
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЈА-BULGARIA

Водопад Скоко - Кашина
 Waterfall Skoko - Kashina
 Стоян Филипов/Stoyan Filipov
 БЪЛГАРИЯ-БУТАРИЈА-BULGARIA

Прво место -Първо място - Awarded First Place
Есенска идилга во село Серменин - Есенна идилга
в село Серменин - Autumn Idyll in village Sermenin
Гоце Тасевски / Gotse Tasevski
Македонија - Македонија - Macedonia

Второ место - Второ место - Awarded Second Place
Обичај пред свадба – Обичај пред свадба -
Custom before Wedding
Роска Вргова / Roska Vrgova
Македонија - Македонија - Macedonia

Трето место - Трето место - Awarded Third Place
Напуштена кука
Изоставена кука
Abandoned House
Карпе Дием / Karpe Diem
Македонија - Македонија - Macedonia

Водопади по течењето на Серменинска река
- Waterfalls downstream the Sermininska River
Гоце Тасевски / Gotse Tasevski
Македонија - Македонија - Macedonia

Проект: Подобряване конкурентоспособността на туризма в региона чрез развитие на селския и културен туризъм в трансграничния регион на България и Македония (ВЪЗРАЖДАНЕ НА СЕЛАТА)

Проект: Зголемување на конкурентноста на регионалниот туризам преку поддршка на развојот на руралниот и културниот туризам во прекуграничниот регион на Бугарија и Македонија (РУРАЛНА ПРЕРОДБА)

Project: Raising the competitiveness of regional tourism by supporting the development of rural and cultural tourism in the cross-border area of Bulgaria and Macedonia (RURAL REVIVAL)

ЦЕНТАР ЗА РАЗВОЈ И ПРОМОЦИЈА
„ПРОМО ИДЕА“

www.e-tourism-bg-mk.eu

EUROPEAN UNION

СДРУЖЕНИЕ СЪВРЕМИЕ

Този каталог е изготвен с финансовата помощ на Европейския съюз чрез ИНТЕРРЕГ-ИПП трансгранична програма България – Македония, CCI Nr. 2014TC1615CB006. За съдържанието в този каталог отговорност носи единствено Сдружение СЪВРЕМИЕ и не може по никакъв начин да отразява мнението на Европейския Съюз и на Управляващия орган.

Овој каталог е овозможен со поддршка од Европската Унија преку Interreg-IPA програмата за прекугранична соработка Бугарија – Македонија CCI No 2014TC1615CB006. Содржината на овој каталог е одговорност на Здружение САВРЕМИЕ и на ниеден начин не ги отсликува ставовите на Европската Унија и раководниот орган на програмата.

This catalogue has been produced with the financial support of the European Union through the Interreg-IPA CBC Bulgaria – the former Yugoslav Republic of Macedonia Programme, CCI Nr. 2014TC1615CB006. The content of this catalogue is the sole responsibility of the Association SAVREMIE and can in no way be taken to reflect the views of the European Union, the participating countries and the Managing Authority.